

Hocam Kamil Veli Nerimanođlu
(Büyük Türkolog Kamil Veli Nerimanođlu için...)

Gencer Gençođlu*

Hani “nereden başlasam” derler ya...

Kamil Veli Nerimanođlu da dün, bugün ve elbette benim de sınıfa girdiđim her an “öđrenme ve öđretme azmini” yanımda taşıyacađım canlı kanlı bir başucu kitabı gibi zihnimin bir köşesinde daima var olacaktır.

Hoca her şeyden önce, tüm ezberlere karşıdır!

“*Kopyalamaya*” karşıdır! Kopyalamanın “*yeni*” diye sunulmasına karşıdır! Bilginin yapay ya da zahiri yanına önem vermek, onun ve yetiştirdiđi öđrencilerin katılacađı bir vaziyet deđildir. Özellikle lisansüstü öđrencilerinin bu tip alışkanlıklarına karşı Hoca, daima yoruma açık ve geliştirci bir kisveyle yol gösterici olma amacı gütmüştür.

Şüphesiz, bu hayatta hiç kimse yanlıışsız ve eksiksiz deđildir. Dolayısıyla Hocanın yorumları da elbette çevresinde tartışmaya her daim açıktır. Bir fikrin ortada olması ve tartışılması, Hoca için; fikrin basit kalması ya da hiç var olmamasından daha iyidir.

Kamil Veli Nerimanođlu, ister halk bilim derslerinde ister dil bilim arařtırmaları ve derslerinde olsun, pratiđin ve teorinin denk karmasını adil bir şekilde ortaya koymaya gayret eder. Ferdinand de Saussure, Roman Jakobson, Mihail Bahtin, Yuri Lotman, Umberto Eco gibi bilim insanların teorik sistemini yaratıcı şekilde öđretmeye ve kullanmaya ayrıca dikkat eder ve bu isimleri öne çıkarması da son derece önemlidir.

Hocamızın “siyasi” kimliđi de var olsa da, dersleri boyunca sadece “*dersin siyaseti*” söz konusudur.

* *Doktora Öđrencisi*

Edebiyat ve dil bilimi ile tüm sınırdaş alanları da içine alarak, ulusal ve üniversal tüm değerlerin bir arada senkretik şekilde uygulanması, derslerinin pratiği hakkında fikir edinmek açısından verilebilecek en önemli donedir.

Bu yönüyle Hoca, kazandığı başarıların gölgesinde dinlenmez! Daima yeni bir amaç ve hedef onun önünde bekler ve daima daha yeni ve ilerici bir yolu yürümeğe elli yılı aşan meslek hayatının yegâne önceliği olmuştur.

Sayısız çalışmanın yanında yayınladığı son iki eseri olan “Türk Lenguafolkloristiğine Giriş” ve “Avrasya Meseleleri” de bunun yeni kanıtlarıdır.

Hocamın bundan seneler önce söylediği bir cümleyi çok net anımsıyorum: “*Şu yapılan sınavları bir kere ben sevmiyorum ki, öğrenci nasıl sevsin? Bu öğrenmeyi değil, ezberleyip iş bitince unutmayı teşvik ediyor sadece...*”

Azerbaycan Türkçesinin o doğal ve sevimli sıcaklığıyla bu cümleyi duyduğunuz ilk andan şu güne kadar, Hocanın fikrindeki tutarlılığı da gözünüzle görüp, aklınızla tartıp, hissettiğinizde aslında bir adım daha yaklaşıyorsunuz kendisine...

Ne mutlu ki Hoca hala öğretmek için kürsüde!

Hoca hala, “*En doğal ve en güzel yolla öğrencilerimizle nasıl iletişim kurabiliriz?*” sorusunun cevabını biraz daha anlaşılır ve uygulanabilir kılmak derdinde...

Bunca senelik öğretmenlik hayatının son zamanlarında öğrencisi olabilmenin hüznünü, “daha önce karşılaşmış olabilmenin” *keşkesini* Hocayı tanıdığım her gün daha da çok hissediyorum.

Nice güzel yıllara Hocam!

Daima sevgi ve hürmetle...

Fotođraftakiler: Prof. Dr. Kamil Veli NERİMANOĐLU, Betül OSMANOĐLU, Gencer GENĐOĐLU, (21.09.2017)

Fotođraftakiler: Prof. Dr. Kamil Veli NERİMANOĐLU, Gencer GENĐOĐLU, (01.09.2017)

Füzulinin Söz Möcüzəsindən

Nesib Göyüşov*

Türk dünyasının düşüncə və könül şairi Məhəmməd Füzuli təkcə Şərqi deyil, dünyanın tanınmış ədəbi simaları sırasına daxildir sözün dərin məna tutumu və zəngin bədii-estetik incəliyi baxımından elə bir sehir və möcüsə yaratmışdır ki, kimsə onun fəth etdiyi zirvəyə ucala bilməmişdir. Farsdilli qəzəldə Hafiz, türk qəzəlində isə Füzuli elə bir estetik zirvəyə ucaldılar ki, sonra gələn qələm sahibləri onların sözünün sehir və nüfuzundan kənara çıxıb bilmədilər. Hər iki sənətkar söz sənətində Qur'ani-Kərimi örnək kimi götürümlər. Bu Səməvi Kitab möhtəşəm söz abidəsi və möcüzə sayılır. İslamın başlanğıcında müxalif cəbhədən olan ən məşhur ədib və söz ustaları Qur'an bəlağətinin insan psixologiyasına göstərdiyi ecazkar təsiri neytrallaşdırmaq məqsədilə bu Kitablə rəqabətə girişmək istədilər, lakin sonda aciz qalaraq təslim oldular. Qur'an ecazı dedikdə onun sözlərində bir-birini tamamlayan məna və musiqi gözəlliyindən doğan sehrin insanı ram etməsi, hər kəsin buna bənzər söz yaratmaqda aciz qalması anlaşılır. İsrə sürəsi, 88-ci ayədə buyrulur: *“(Ya Peyğəmbərim!) De: “Əgər insanlar və cinlər bir yerə yığılıb bu Qur'ana bənzər bir şey gətirmək üçün bir-birinə kömək etsələr, yəni də ona bənzərini gətirə bilməzlər”*. Keçən yüzilliyin böyük şairi Ustad Şəhriyar bu mənada Füzuli poeziyasını *“üç dildə açılan Qur'an qapısı”* adlandırmışdır.

Orta çağlarda ədəbiyyata güclü təsir göstərən və onun ruhuna hopan Qur'an mətninin dil-üslub özəllikləri barədə ümumi məlumat olmadan bu ədəbiyyatı yetərinə anlamaq mümkün deyildir. Burada üç məqam diqqəti cəlb edir:

a. Qur'an mətnində gerçəkliyə fenomenoloji baxış vardır, yəni varlıq aləmində nə varsa (Göylər, Yer, təbiət ünsürləri) Allahın dəlil və işarələridir. Qur'an kosmoloji harmoniyanın ifadəçisidir. Rus şərqşünası Y.Rezvan yazır:

* Dr.

“Dünyanın əzəmətinin onun vəhdətində təcəlli etdiyini aşkarlayan peyğəmbər sanki öz dinləyicilərinə kainat harmoniyasının səsinə çatdırdı və həmin səs bu gün də dünyanın müxtəlif guşələrində ədibləri, sənətkarları və alimləri ilhama gətirir”.

Vəhy bir növ Qeybdən gələn işarə olmaqla Allah qatında olan elmi peyğəmbərə çatdırır. Allah qatından gələn işarələr peyğəmbərin qəlbinə vəhy ilə yetişdiyi kimi, gercək şairlər də Ərşdən vergi ilə verilən qeybi işarələri sözə çevirirlər. Ona görə Nizami gercək şairləri Ərşin bülbülləri adlandırmaqla onları peyğəmbərlərdən sonra ikinci sırada yerləşdirir. Yunus Emre de sözün Xaliq avazından gəldiyini söyləyir:

Söz karadan akdan degül yazup okımdan degül

Bu yürüyən halkdan degül Hâlik âvâzından gelür

b. Buradan ikinci məqam gündəmə gəlir: müasir strukturalizmə görə dil işarələr sistemidir; maraqlı olan budur ki, poetik dilə semiotik yanaşma hələ XI əsrdə Əbdülqahir Cürçani (1014-1081) tərəfindən olmuş, o, Qur'an mətninin təhlilində linqvopoetik üsuldən faydalanmışdır.

c. Mətnin dərkində hermenevtik yanaşma olduqca faydalıdır, mətn ilə oxucu arasında olan tarixi, mədəni, dini, məfkurəvi, əxlaqi-mənəvi fasiləni azaltmaq üçün bu üsul işlənir ki, onun ilkin nümunələri Qur'anın təfsir və təvilində (yorum) diqqəti cəlb edir. Bu baxımdan Eynəqüzat Həmədəni (998-1131) Şərqdə hermenevtikanın banisi sayıla bilər.

Beləliklə, klassik mətnin təhlil və dərkində işlənən müasir semiotik, fenomenoloji və hermenevtik yanaşmaların nəzəri kökləri İslam və Şərq mədəniyyətindən gəlir, təbii ki, həmin köklər öz mahiyyət, hədəf, əhatə çevrəsi və şəkillərinə görə Qərb nəzəri modellərindən və düşüncə paradigmasından fərqlənir.

Füzulinin söz möcüzəsini anlamaq və dəyərləndirmək üçün bir neçə mühüm amili diqqət mərkəzində saxlamaq lazım gəlir:

1. Böyük sənətkar Şərq mədəniyyətində elmi, fəlsəfi və bədii-estetik dəyərlərin əsas daşıyıcısı olan üç – türk, ərəb və fars dilində mükəmməl sənət nümunələri ortaya qoymağa qabil olmuşdur; bu isə üç xalqın dil, estetik və mədəniyyət dəyərlərini bir araya gətirərək yeni poetik məcun yaratmaq deməkdir.

2. Ədib öz qələmini həm nəsr, həm də nəzmdə məharətlə sınamış, hər iki növ üzrə Orta əsr ədəbiyyatı üçün nümunə və örnək ola biləcək əsərlər yazmışdır;

3. Onun bədii irsi olduqca zəngin bir xəzinədən ibarətdir və buraya türkcə və farsca mükəmməl Divan şeirlər toplusu, ərəbcə qəsidələr, *səcli nəsr*lə yazdığı irihəcmli *Hədiqətüs-süada* (Xoşbəxtlərin bağçası), türkcə *Leyli və Məcnun* məsnəvisi, bir çox alleqorik əsərlər, fəlsəfi və didaktik traktatlar daxildir;

4. Füzuli əvvəllər alim olmaq istəmiş və öz dövrünün əsas elmlərini mənimsəyərək ensiklopedik biliklərə yiyələnmişdir, lakin onun şairlik təbi elminə üstün gəlmiş, qazandığı biliklərdən öz bədii-estetik ideallarının ifadəsində və şeirlərinin ideya-məzmun baxımından zənginləşməsində yetərinə yararlanmışdır.

Deməli, o, öz dili ilə desək *iki aləm müsəxxər* etməklə elmi düşüncə ilə poetik təxəyyülü və gerçəkliyin estetik dərkinə bir araya gətirmişdir.

5. Şair Şərq poetikasının nəzəri və praktiki əsaslarını dərinləndirən bilməmiş, bütün poetik forma və qəlibləri, bədii ifadə vasitə və fəndlərini mükəmməl şəkildə işlətməmiş, sözün həm musiqi ahəngi və zahiri biçim və həm də mənə cəhətdən cilalanmasında zərgər kimi dədiq və səliqəli olmuşdur; Şərq poetikasında bəlkə də kimsə Füzuli qədər sözü bədii-estetik naxışlarla bəzəyə və cilalaya bilməmişdir.

Füzuli elmdən şeirə gəldiyi üçün onun poetik düşüncəsini təşkil edən bütün ünsürlər bir-biri ilə məntiqi tellərlə bağlıdır. Şair özü "*elmsiz şeiri bünövrəsiz divar*" adlandırmışdır. Füzuliyə görə, elm bir dünya, şeir isə başqa bir dünyadır, hər iki aləmə birdən hakim olmaq isə çox çətindir. Ancaq o, bunu bacarmış, elm ilə sənət, intellekt ilə poetik təxəyyül arasında peyvənd və uzlaşma yaratmaqla Şərq xalqlarının ədəbi xəzinəsinə qiymətli töhfələr bəxş etmişdir.

Onun şeirində ağıl və məntiqin poetikası ilə qəlb və ruhun poetikası bir-birinə qovuşur, bir-birini tamamlayır və bir-birini zənginləşdirir. Ensiklopedik zəka sahibi olan şairin düşüncə çevrəsi aşağıdakı sahələri əhatə edir:

1. Dini elmlər, Qur'an və islam maarifi;
2. Təbiət elmləri;
3. Nücum və kosmologiya;
4. Fəlsəfə və hikmət;
5. Təsəvvüf və irfan;
6. Poetika və filologiya.

Füzulini söz sərrafi hesab edirlər və onun şeiri çoxlarının bildiyi sözlər əsasında yazılmışdır, ancaq kimsə onun kimi sözləri bu qədər dəqiqliklə seçib gözəl biçimdə və

məntiqi ardıcılıqla yan-yanə düzə bilməmiş, onlara bu qədər zərif estetik naxışlar vuraraq cilalaya bilməmiş, onlardan bu qədər yeni bədii məna incəlikləri çıxara bilməmişdir. Füzuli poeziyasında diqqəti çəkən əsas məqamlar bunlardır:

1. Mükəmməl biçimə salınmış qafiyə, vəzn, zahiri və iç musiqi düzəni
2. Zəngin və rəngarəng bədii təsvir və obrazlar sistemi
3. Tam biçimlənmiş poetik qəliblər və dil-üslub incəlikləri
4. Dərin və çeşidli ideya-məzmun qatları
5. Rəmzi işarələr və geniş poetik təxəyyül çevrəsi

Füzulinin irsini yetərincə araşdırmaq və onun Şərq bədii estetik düşüncə sistemindəki yerini müəyyənləşdirmək üçün şairin öz sözlərinə müraciət etmək gərəkdir. O, həm ensiklopedik düşüncə sahibi, həm də həyat və gerəkliyə *bəsirət* və *zövq gözü* ilə baxan şair, arif və aşiqdir. Füzuli sözü həqiqi mənada iki gövhərin – düşüncə və ruhun qovuşmasından ibarət poetik xəzinə və mərifət dəryasıdır, qəvvas olmayanlar – yəni üzgüçülük bacarmayanlar bu dəryadan gövhər çıxara bilməz, arif sayılmazlar:

Olmayan qəvvası-bəhri-mərifət arif degil,

Kim, sədəf tərki-bi-təndir löli-şəhvar söz.

Füzuli dünyası ilə yığcam tanışlıq üçün onuun poetik irsinin ideya-məzmun fəlsəfəsinin bir necə önəmli məqamına diqqət yetirmək lazımdır. Bu fəlsəfənin məhək daşı *kamillik və həqiqət*'dir.

I. Eşq fəlsəfəsi: Füzulini həm məhəbbət, həm də dərd şairi adlandırır, ancaq çox halda bunun konkret izahını və açıqlamasını vermirlər. Füzuli poeziyasında diqqəti cəlb edən əsas düşüncə modeli eşq fəlsəfəsinə söykənir:

“Mən aşiqəm sözlərim həmişə aşiqanədir”.

Bu eşq hər şeydən öncə sonsuz zövq qaynağıdır və şair türkcə Divanının ilk qəzəlində bunun səbəbini Haqqın adıyla bağlayır:

Ey Füzuli, intəhasız zövq buldun eşqdən,

Böylədir hər iş ki, Haqq adıyla qıldın ibtida

Füzuli poeziyasını həm bədii-estetik gözəllik və həm də məzmun zənginliyi baxımından cazibədar edən amillərdən biri onun təsəvvüf və irfan dəyərlərindən bəhrələnməsidir. İrfanı bəzən sadəcə mistika kimi tərcümə edirlər ki, bu da yanlışdır. Artıq Avropa şərqşünasları İslam mədəniyyətinin və düşüncə sisteminin mühüm qolu olan irfanı zəngin və çoxşaxəli ezoterik idrak məktəbi olaraq dəyərləndirirlər. Ayrı-ayrı mədəniyyətlərdə müşahidə edilən

mistik cərəyanlardan fərqli olaraq, islam təsəvvüf müasir dövrdə öz yaşamını davam etdirən orjinal, dinamik, mükəmməl və dialektik düşüncə modeli kimi tanınmaqdadır.

Həmin düşüncə modelinə görə, eşq geniş anlamda bəşərin bütün əqli-mənəvi və dünyəvi yaşamını əhatə edir. Eşq olmasa heç nə var olmaz. Hətta əqidə və imanın kamilliyi məhəbbətlə ölçülür və bəşəri mənəvi və ruhi kamilliyə qovuşduran ilahi eşqdır. Allahın ilkin olaraq xəlv etdiyi *nur, qələm, ağıl və eşq* bərabər tutulur, ona görə eşq canın və ruhun cövhəridir. Allah bəşərə ona görə ağıl və qəlb nuru verib ki, Haqq və həqiqəti yetərincə tanıya bilsin və bu yöndə məhəbbət ali mərifətin – yəni epistemoloji ezoterik dərkətmənin qaynağı sayılır. Məhəbbətin kamal dərəcəsi ilahi eşqdır.

Füzuli poetikasında eşq məfhumu bir neçə önəmli məqamla bağlıdır:

1. Pak əqidə və iman baxımından insanın öz Tanrısı ilə mənəvi-viddani ünsiyyəti ali və ruhani bir eşqə söykənir.

2. İnsanın dünyəvi və mənəvi həyatı, gerçəklikdən bütöv halda faydalanması eşq anlamı ilə ifadə olunur.

3. Eşq insan fitrətinə xas olan fəzilət və dəyərdir, bu mənada eşq insanlığın cövhəri olmaqla, onun mənəvi-əxlaqi paklığını, ruhi-əqli yüksəlişini və nəfsi kamilliyini təzmin edən cövhər sayılır.

4. Eşq insan qəlbə nazil olan Haqqın nuru və feyzidir və o, həmin eşqlə ruhi işıqlanma tapır. Öz nəfsini paklaşdıraraq kamillik məqamına yetişən insan özünü tanımaqla həqiqəti tanıma yoluna qədəm qoyur.

Eşqin bu cür geniş və əhatəli anlamına hələ Nizamidə rast gəlirik. Nizami və Füzuliyə görə, bütün kainatın varlığı, nizamı və davamı eşq cazibəsi sayəsində təmin edilir, bu cazibədən kənar heç nə qalmır. İnsanı gerçəkliyin cazibəliklərinə, gözəlliyinə və harmoniyasına bağlayan qüvvə eşqdır. Dünyəvi eşq isə ilahi eşq üçün körpü və zəmin rolunu oynayır. Şair dünyəvi həyatı yalan sanmır. *Leyli və Məcnun* əsərində onu insan üçün bir sınaq kimi dəyərləndirir:

Əmma deməzəm yalandır ol həm

Sərmənzli-imtəhandır ol həm

Ancaq bəşərin dünya həyatı əbədi deyil, onun sonu ölümdür. Şair yada salır ki, dünyadan özgə axirət də var. Bəşər dünyada kamala, axirətdə isə vüsala yetir:

Bunda yetə rütbeyi-kəmalə,

Onda yetə dövləti-vüsala. (L-M. 21)

Gerçəklikdə olan gözəlliklər Tanrı hikmət və kamalının təzahür və nişanələri sayılır. Şair tez-tez gözəllərdən söhbət açırsa şübhəsiz gerçəkliyin gözəllikləri təsvir edilir, burada insanın gözəlliyi və əzəməti xüsusi yer tutur. İnsanın gözəlliyə olan rəğbəti kamilliyə olan meyldən doğur, bütün gözəllik və kamilliyin qaynağı Haqqdır. Gerçəklikdə olan gözəlliklər həqiqət günəşindən ayrılmazdır, məcazi aləm – yəni dünyəvi varlıqlar vahid həqiqətin təcəllisi (manifestasiya) sayılır:

Xubsurətlərdən ey naseh, məni mən' etmə kim,

Pərtövi-ənvari-xurşidi-həqiqətdir məcaz.

Şair bu beytdə ona gözəl surətdən zövq almağı qadağan edən zahidə bildirir ki, zahiri gözəllik (məcaz) həqiqət günəşinin nurundan doğan şölədir.

Qeyd edək ki, arif Füzuli aşiq və şair Füzulidən fərqlənir və bu üç tərəf bir-birini tamamlayır. Onun poetik ruhuna hakim olan məhəbbət məfhumu insan və insanlığın ən böyük fəziləti və dəyəri sayılmaqla yanaşı, varlıq aləminin bütün təbəqələrini əhatə edir:

1. Varlıq aləmi, yaradılışın hikmət və hədəfi;
2. Gerçəklikdə olan tənəsüblük, kamillik və gözəllik;
3. İnsan, onun varlıq aləmində yeri, əqli-mənəvi və ruhi təkamülü;
4. Bəşərin həyat eşqi, sevinci, dərd, izzirab və həyəcanları;
5. Onun əbədiyyət, Haqq və həqiqət axtarışı.

II. Dərd fəlsəfi: Füzulinin eşqi tükənməz olduğu kimi, onun dərdi və izzirabı da bitib tükənir. Bu dərd adi məişət qayğıları, sosial-ictimai problemlər və insan həyatını ağırlaşdıran başqa çətinliklərlə məhdudlaşmır. Bu dərd və izzirab bəşər ruhunu həmişə nigarançılıqda saxlayan mənəvi və psixoloji bir amillə bağlıdır. Şair dərdin böyüklüyünü ifadə etmək üçün belə bir misala əl atır:

Bu dərdlər kim, mənim vardır, bəirin başına qoysan,

Çıxar kafər cəhənnəmdən, gülər əhli-əzab oynar.

Bu dərdləri dəvənin (bəirin) başına qoysan, kafər cəhənnəmdən çıxar. Burada Qur'an və İncildəki misala işarə vardır. Qur'anın Ə'raf surəsinin 40-cı ayəsində deyilir: *“Bizim ayələrimizi yalan bilənlər və inanmağa təkəbbür edənlər üçün Göy qapıları açılmayacaq və dəvə iynə deşiyindən keçsə də, onlar cənnətə daxil olmazlar... ‘Bu məsələ İncildə belə verilib: ,Dəvə iynə deşiyindən keçsə də, yalançılar Göy qapılarından keçməyəcəklər”.*

Bu izzirab və dərd haradan qaynaqlanır?: – İnsanı əhatə edən mühit nəinki onun istər dünyəvi, istərsə də əqli-mənəvi tələblərinə cavab vermir, hətta bəzən tam bunların əksinə olur;

xüsusilə düşüncə və qəlb sahiblərinin arzu etdikləri yüksək əqli-mənəvi dəyərlərlə mövcud acı gerçəklik arasında dərin bir ziddiyyət və uçurum vardır. Başqa bir yandan isə nəfs bir kölgə kimi bəşərin mənəvi yüksəlişi yolunda əngəl olaraq onu izləyir. Ondan qurtuluş yoxdur. Bir sözlə, həyatı arzular çox, ömür fürsəti az, ölüm qaçılmaz, zəmanənin durumu acınacaqlıdır:

Ey Füzuli, qalmışam heyrətdə, bilmən neyləyim:

Dövr – zalım, bəxt – nəfərcəm, tələb – çox, ömr – az

Füzuli adı aşiq deyil, nəfsin və madiyyatın dar çərçivəsinə sığınan şəxs deyil, o, tərki-dünya da deyil. Ümumiyyətlə, islamda tərki-dünyalıq və rahiblik məqbul sayılmır. Qur'anın Qəsəs surəsinin 77-ci ayəsində insana dünyadan öz payını və nəsibini götürməsi tövsiyə edilir. Ancaq insanı başqa varlıqlardan fərqləndirən, daha doğrusu, onu Yer üzərində Allahın xəlifəsi edən böyük bir fəzilət vardır ki, bu da ona bəxş edilən ağıl nuru və pak qəlbdir. Bəşər həmin nurun köməyi ilə kamiliyyətə yetişə və Allaha yaxınlaşa bilər və bu yolda ən böyük əngəl nəfəsdür. Füzuliyə görə, bütün izzətlər nəfsin vəsvəəsindən doğur. Aşiq, arif və şair Füzuli naqislikdən kamala doğru həyat yolunda onu düşündürən və qayğılandırان üzüntü, həyəcan və psixoloji halları şeir qəlibində bəyan edir. Bu mənada şairin ali istəkləri ilə gerçəklik arasındakı fasilə və təzad olduqca dərinidir. Onun arzu etdiyi, anlamaq və qovuşmaq istədiyi Haqq və Həqiqət də çox uzaq və əlçatmazdır. Görüş və vüsal ümidi isə yalnız bir vicdani təsəllidir. Bu sadalanan duyğu və düşüncələrin təsiri altında heyrətə düşən şair öz nigaran ruhuna təskinlik tapa bilmir. Bəs bu dərd və nigarançılığın sonu yoxdurmu? Füzuli öz göz yaşına, ürək yanğısına, nalə və fəryadına nə üçün bir sonluq tapa bilmir?

Şairin nigarançılığından və mənəvi izzətlərindən doğan duyğular incə bir bədii sual ilə yekunlaşır:

Şəbi-hicran yanar canım, təkər qan çeşmi-giryanım,

Oyadar xəlqi əfğanım, qara bəxtim oyanmazmı?

Cavab ilk baxışda sadə və məntiqlidir: bəşər nə qədər ki, yaşayır, şam kimi yanır və deməli, onun yanğısı, göz yaşsı və izzəti bitməz:

Bir şəm'i-şəbistani-bəlayəm ki, degil kəm

Ta mən diriyəm suzi-dilü əşki-rəvanım.

Deməli, neçə ki, insan ömür sürür, onun eşqi, dərdi və izzəti sona yetməz, çünki həyat özü eşq, dərd və çarpışmalardan ibarət bir məcundur.

Başqa bir tərəfdən, vüsal ümidi yalnız psixoloji bir təsəlli kimidir:

Ey Füzuli, şami-qəm əncamına yoxdur ümid

Bir təsəllidir sənə ol söz ki, derlər var sübh.

Öz əqli-mənəvi əzəməti və ruhi yüksəlişi ilə acı gerçəkliyin dar qəliblərinə sığmayan arif bu nəticəyə gəlir:

Hasilin əvvəl qəmi-canandır, axir tərki-can

Bu imiş qismət, Füzuli, xah ağla, xah gül.

Burulğan şamın düyünləri yalnız tam yandıqda açılır, insan həyatı bitməyincə, onu dünyaya bağlayan tellərin düyünü də açılmaz. Bəli! Bəşər ruhu o zaman nigarançılıqdan xilas olur ki, onun naqis vücudu kol-kos kimi gerçəkliyin selinə düşüb ədəm – yoxluq və əbədiyyət dəryasına qovuşsun:

Dəhr bir seylabdır mülhəq ədəm dəryasına,

Biz ki, sərgərdanız, ol seylaba düşmüş xarü xəş.

Cizginir xarü xəş ol seylab olduqca rəvan,

Yetmədən dəryaya, rahət mümkün olmaz bir nəfəs

Beləliklə, Füzulinin söz sənətində gerçəkliyə və bəşər həyatının təzadlı keşməkeşli qütblərinə qəlb gözü və batini zövqlə baxan dərddə bir arifin könül nigarançılığı, ruhi çarpışmaları və psixoloji halları ifadə olunur. Bu fəlsəfi dərd və iztirab daha çox bəşərin həyatda, dünyada və gerçəklikdə üzləşdiyi naqislik, təzad, haqsızlıq və natarazlıqla bağlıdır. Bəşər psixologiyası bütün yaşam səviyyələrində – dünyəvi həyatda, fərdi və ictimai-sosial mühitdə, əxlaqi-mənəvi və əqli-ruhi yönərdə kamal, hüsur və harmoniya sorağındadır. Kamal, hüsur və tarazlıq pozulanda hüsuruzluq və ruhi sarsıntılar baş verir. Bəşər eyni zamanda ölümün qaçılmaz olduğu dünya həyatında əbədiyyət və ölməzlik dolu bir həqiqət axtarır ki, bu da yalnız mənəvi-ruhi yöndə tapıla bilər. Nizami, Rumi, Hafiz, Dante, Yunus İmrə və Füzuli kimi böyük sənətkarlar adətən öz əsərlərində bu sayaq ali dəyərlərin bədi təcəssümünə girişmişlər.

III. İkili düzən: Füzulinin poetik düşüncəsini və estetik təxəyyülünü dərk etmək üçün burada diqqəti cəlb edən ikili düzənə toxunmaq lazım gəlir. Qədim çağlara xas mifoloji, kosmoloji və kosmoqonik baxışlara görə, istilik və soyuqluq, toxluq və aclıq, gecə və gündüz, doğum və ölüm kimi təzadlı hadisələr xeyir və şərin təzahürləri kimi təsəvvür edilir.

Qədim misirlilər dünyanı üz-üzə dayanan qoşa təzadlar kimi təsəvvür edirdilər. Tipoloji hadisə sayılan bu sayaq baxış qədim türklərdə, o sıradan Azərbaycan mifologiyasında da müşahidə edilir: ağ-qara (ağ qoç-qara qoç), işıqlı-qaranlıq dünya. Qədim Mesopotamiyada

gecə-gündüz təzadı ölüm və həyat rəmzi sayılır, Babil mədəniyyətində isə ölüm (şər) və həyat (xeyir) təzadı qarşılaşır. Qədim Çində bəşərin yaşam yolu sağ və sol yönələr arasından keçir və həmin keçidin sərhədləri qoşa təzadla müəyyən edilir: cəhalət-bilik, xəstəlik-sağlamlıq, ölüm-həyat. Bununla yanaşı, orfiklərin nəzərincə, insanda iki ünsür birləşir: dünyəvi Yer ünsürü və ilahi-mənəvi Göy ünsürü; bədən Yer aləmi, ruh isə Göy aləmi ilə bağlıdır. Filosof Avqustin bəşər tarixini ilahiyyat zəminində izah edərək, onu iki səltənət – ilahi Göy səltənəti və aşağı Yer səltənəti arasındakı mücadilə kimi təsəvvür edirdi. Dual düşüncə tərzii Zərdüşt məktəbində daha geniş təmsil olunub. Azərbaycan filosofu Şihabəddin Sührəverdi isə öz işraq təlimində göstərir ki, vəhdət (birlik) və kəsərət (çoxluq və ya ikilik) bir həqiqətlə bağlıdır və dualizm şərtidir, çünki həqiqət birdir. Zülmət işığa görə tanınır və işıq olmasa qaranlıq da olmaz. İkili düşüncənin kökləri Qur'an və başqa islam qaynaqlarında müşahidə edilir: hisslərlə bəlli olan zahiri dünya (Mülk və ya Şəhadət aləmi), hisslərlə bəlli olmayan Mələkut (Ruhlar) və Qeyb dünyası ikili qurumun tərəfləri bir-birini inkar etmir, əksinə, bir-birini şərtləndirir. İnsan özü də iki qütbün, yəni təbiət ilə ağılın qovuşmasından ibarətdir. Onun zahiri surəti və bədəni torpaqdan yaranıbsa, batini aləmi – yəni canı və ağılı mənəvi dəyərlə ifadə olunur.

Torpaq idim, eylədim bir insan,

Müstövcibi-aqlü, qabili-can.

Bəşər həyatı bu iki qütbün qarşılaşması üzərində tənzimlənir. Nəfs bədənə ruh arasında orta bir vəziyyətdə yerləşir və insanı dünyaya bağlayır. Ancaq insanın əsas dəyəri ikinci qütblə müəyyən edildiyinə görə nəfsi tərbiyə etmək və kamilləşdirmək lazımdır, bunsuz o, mənəvi qütbə yetişə bilməz. Bu ikili düzəndə insaniyyətin hədəfi əqli-mənəvi kamilliyə və ali həqiqətə yetişməkdir.

IV. Estetik düşüncə tərzii və rəmzi poetik dil: Şərq estetik təfəkkür tərzinə görə, təbiətdə olan bütün gözəllik və tənəsüblük Mələkut (ruhlar) dünyasının nurunun təzahürü və cəlvəsi sayılır. Estetik həqiqətin əsas qaynağı təxəyyülə sığmayan Qeyb aləmidir, sənətkar isə gerçəklik ilə həmin həqiqət arasında xəyal ünsürü vasitəsilə əlaqə yaradır. Bu baxımdan *rəmzi dil* bəşərin özü ilə təxəyyülündə canlandırdığı həqiqət arasında görüş və vasitə kimi çıxış edir.

Xilqətin təkamülü bəşərlə başa çatdığına görə insan yaradılışın ən kamil, yetkin və gözəl biçimli nüsxəsi sayılır. Qur'anda işarə edilən *əhsənüt-təqvim* (ən gözəl biçim) anlamı (Tin: 4) bu fikri təsdiqləyir. İnsan varlığının kamilliyi və önəmi həm də onunla ölçülür ki,

onda iki ünsür – təbiət və İlahi ünsür bir araya gəlir. Lakin insan gözəlliyinin önəmi onun zahiri-fiziki biçimi ilə deyil, batini dəyəri – yəni əqli-mənəvi fəziləti ilə ölçülür. İslam düşüncə tərzinə görə, varlıq aləminin təkamülü və mənəvi inkişaf mərhələləri üfqi xətt üzrə deyil, şaquli xətt üzrə - yəni Haqqa doğru yüksəliş istiqamətində gerçəkləşir.

Başqa bir yandan, Şərq poetikasında zahiri ifadə tərzilə batini mənə arasında elə bir qırılmaz peyvənd vardır ki, Qryunebaumun qənaətinə görə, belə bir vəhdəti Müsəlman mədəniyyətindən kənarında tapmaq mümkün deyil. Bədii söz və şairanə düşüncə tərzilə adi dil və məntiqdən seçilir. Sözləri adi mənə və düzümdə işlətsək onların emosional-estetik təsiri olmaz. Şərq poetikasının böyük nəzəriyyəçisi Əbdülqahir Cürcani (vəfatı: 1078-ci il) poetik dilin həmin cəhətini fərqləndirərək qeyd edirdi ki, “*ən gözəl nitq qulağa yetmədən öncə qəlbə və ürəyə təsir göstərən*” sözdür. Füzuli şeiri məhz belə xüsusiyyətə malikdir.

Klassik Şərq poetikasında söz (surət – forma) və mənə arasındakı uzlaşma *mənalərin sürətləri* termini ilə ifadə olunur. Eyni zamanda bir mənədən başqasına keçərkən yaranan yeni bədii məzmun incəliyi isə *mənanın mənası* adlanır və Cürcani onu şeirin ruhu hesab etmişdir. Bu isə sözün həqiqi mənədən metoforik mənə qatına və daha dərin bədii-rəmzi yozuma keçidi üçün işarələr sistemini xatırladır və müasir struktur dilçilikdə buna semiotika deyirlər. Filştinskinin etiraf etdiyi kimi, Cürcaninin struktur poetikaya dair nəzəri sistemi Avropadan çox-çox öncə yaranmış və öz əhatəsinə görə müasir linqvistik və poetik nəzəriyyələrdən üstündür.

Sənətkarlıq baxımından Füzuli şeirinin estetik gözəlliyi orjinalda özünü göstərir və tərcümədə bunların hamısı itir. Füzuli bədii təsvirdə sözü həm musiqi ahəngi, həm də xəyal ünsürü baxımından cilalayır. Allahın sifətlərini vəsf edən bir beytdə *var- yox* sözlərinin üç dəfə təkrarı ilə incə xəyal kompozisiyası yaranır:

Ey varı yox eyləyən, yoxu var,

Yox varlığında zənnü inkar

Başqa bir misalda “d” səsi yeddi dəfə, üç söz isə iki dəfə təkrarlanaraq gözəl musiqi ahəngi və zərif mənə oyunu qurulur:

Dəhənin dərdimə dərman dedilər cananın,

Baxdılar dərdimə yoxdur dedilər dərmanın

Füzuli şeirində daxili musiqililik çox güclüdür. Bu beytdə hər iki misrada işlənən sözlər həm qafiyə, həm vəzn və heca bülğüsü üzrə tam üst-sütə düşərək musiqi ahəngi yaradır:

Hasilim yox səri-kuyində bəladən qeyri,

Qərazim yox rəhi-eşqində fənadən qeyri

Bədii təsvirin müəyyən bir düzəni və ya strukturu vardır, yəni burada söhbət sadəcə “iki tərəf arasında bənzətmə” münasibətindən getmir. Təsvirdə işlənən müqayisələr, paralellər və analoqlar həm bədii-estetik zövq oyatmaq, həm də “zəhin və ağılın çalışması” üçündür və bu məsələnin idraki əhəmiyyəti vardır.

*Gərmdir şamü səhər **mehrinlə çərxi-lacivərd,***

*Gəh **sirişki-al** edər izharü gəh **rüxsari-zərd***

Lacivərd rəngdə olan fələk (göy qübbəsi) bir aşıq kimi Əzəli Məşuqun mehri (=eşqi) ilə yaşayır, gah al rəngli yaş tökür, gah da saralmış üzünü göstərir – yəni, sirişki-al ilə günəşin doğuşu, rüxsari-zərd ilə onun batması arasında analogiya vardır. Bu beytdə Füzuli qələminə xas bir neçə incə təxəyyül lövhəsi və bədii fənd işlənib:

1. Beytdə gözəl bir bədii təbir (euphemism) ilə günəşin doğuşu və batması, gecə-gündüz təzadı verilir.

2. Çərxi-lacivərd məcaz sənəti (metonymy) olaraq göylərə işarədir.

3. Mehr sözü həm məhəbbət, həm də günəşdir. Burada iki məna arasında eyham sənəti (paronomesia) işlənib:

a) Göylər Onun (Haqqın) məhəbbət istisinə tapınır;

b) Göylər günəşin hərarətinə sığınır.

4. Göylər gah qanlı yaş tökər, gah da üzünü saraldar. Bu deyimdə insana xas özəllik Göylərə aid edilir və təşxis (personifikasiya) sənəti işlənir.

5. Fələyin qanlı yaşı günəşin doğuşu və üfünün qızarması, saralmış üz isə onun batışı və saralması ilə müqayisə edilir. Bu isə xəyali bənzətmə (imaginative comparison) sənətidir.

6. Birinci misradakı şam və səhər ikinci misrada əks ardıcılıqla (qırmızı yaş və sarı üz) açıqlanır, beytdə ləff-nəşr sənəti işlənib (involuton and evoluton).

*Bir **müsəvvirdir ki, zərrin kilk** ilə hər gün çəkər,*

***Səfheyi-gərdunə** nəqşi-arizi-dildar sübh.*

Sübhün açılışı və günəşin doğuşu bir rəssam (müsəvvir) işi kimi verilir: sanki nəqqaş sevgilinin üzünü zərli qələmlə göy tablosuna çəkmişdir. Dildarın üzünü ilə günəş arasında gizli bir paralellik – bənzətmə əlaqəsi var. Sübhün və günəşin şəfəqi qızıl qələmlə çəkilmiş xətlə müqayisə edilir ki, burada da gizli bənzətmə vardır. Sübh hər gün göy üzünə günəşin

tablosunu çəkir. Burada incə təşxis (personifikasiya) sənəti vardır. Səfheyi-gərdun bədii-məcəzi deyimdir, göy təbəqəsi səhifə ilə müqayisə edilir. Müsəvvir (rəssam) rəsmini vərəqə çəkdiyi kimi, Günəş şüası zərli qələmlə sevgilinin üzünü rəsm edir. Bütün sözlər və deyimlər arasında məntiq və tənəsüblük vardır. Arifanə yozumda Allah nəqqaş və müsəvvirdir, günəşin doğuşu və sübhün açılışı isə Onun təcəllisinin bir nişanəsidir. Füzuli Divanı başdan-başa incə bədii-məcəzi və kinayəli təxəyyül lövhələri, zəngin rəmzi yozum qatları ilə dolu bənzərsiz sənət xəzinəsidir.

Füzuli işlətdiyi sözlər arasında dərin və incə tənəsüblük əlaqəsi yaradır, çox halda bu əlaqə zahirdə nəzərə çarpmır və diqqətlə düşündükdən sonra onu tapa bilisən:

*Ün verir can rıştəsi, xəm qamətimdən çəksəm ah,
Yel dəyib çəng üstünə avaza gəlmiş tar tək*

Burada birinci misradakı dörd məfhum ilə ikinci misradakı dörd məfhum arasında gizli bənzətmə və tənəsüblük var:

ün — avaz; can rıştəsi — tar; xəm qamət — çəng; ah — yel

Rəsmi təriqətə mənsub olmayan Füzuli həm orta çağların elm və hikmət xəzinəsindən, həm Qur'an və islam maarifindən, həm zəngin irfan çeşməsindən, həm də Şərq poetikasının bütün imkan və incəliklərindən bəhrələnərək öz sənət dünyasını batini mərifət dəyərləri ilə ziynətləndirmiş, çeşidli qaynaqlar əsasında düzənə saldığı düşüncə karvanını musiqili söz düzümü, yüksək bədii zövqlə, incə təxəyyül lövhələri ilə cilalayaraq şairanə məcraya yönəlmişdir. Onun bədii-estetik idealının təkamülündə həqiqət və kamal sorağında olan bir arifin ruhi təlatümləri önəmli yer tutur. Şairin ədəbi irsində işlənən zəngin bədii-rəmzi obrazlar xəzinəsində bəşərin nəfsi qaranlıq ilə mənəvi işıqlanma və mövcud gerçəklik ilə arzu etdiyi aləm arasında keçirdiyi psixoloji-ruhi həyəcanların, izzirab və mücadilənin əks-sədasi eşidilir.

Quran kosmoqoniyasında hər şey söz ilə varlıq tapır, varlıq aləmi tükənməz olduğu üçün, Allahın sözləri də tükənməzdir. Bəşərin ic aləmi və duyğuları, düşüncə və xəyalları, əqli dəyərləri sözlə dirilərək yaşamını davam etdirir:

*Ver sözə ehyə ki, tutduqca səni xab-i əcəl
Edə hər saət səni ol uyqudan bidar söz.*

Dile kolay yəni dillə demək asandır –tam 26 il...

Rövşən Şahbazov*

Bu xatirəmi yazmağa başlayarkən Azərbaycan Türkcəsindəmi yoxsa Türkiyə Türkcəsindəmi yazım deyəcəm fikirləşdim. Dəyərli dostum Nazim (Muradoğlu) “dil sərbəst” deyən kimi həvəsləyərək yazmağa başladım. Dedim yazımın adı və özəyi iki qardaş yazı dilindən istifadə edən tək millət kimi bütöv olsun. Bu “bütövlüyü” Azərbaycan və Türkiyə Türkcələrində-adı və içəriyi birləşdirərək- ifadə etməyə çalışdım. Oxuyucuların çoxu dilçi olacağı üçün yanlışlarıma görə indidən üzr istəyirəm.

26 illik fasilədən sonra Kamil Müəllimlə bu qısa xatirə yazısı vasitəsi ilə görüşmək mənim üçün çox həyəcan vericidir. İyirmi altı ildə doğma insanla, dəyərli şəxsiyyətlə təkrar görüşmə imkanı bəlkə də həyata keçə bilərdi. Amma demək ki, qismət bu günə imiş deyib ürək sözlərimi qısaca yazmaq istəyirəm.

1991-ci ildə Azərbaycan müstəqilliyini əldə etmədən əvvəl ölkəmizdən Türkiyəyə ali təhsil üçün göndərilən ilk 50 nəfərlik tələbə heyətinin bir üzvü də mən idim. Həmin il bizim heyətdən 10 tələbə İzmirdəki universitetlərdə təhsil almağa başladıq. Ege Universitetində Türk Dili hazırlıq təhsilimiz davam edərkən 1992-ci ildə Prof. Kamil Vəliyevlə (Kamil Vəli Nərimanoğlu ilə) tanış olduq. Kamil Müəllim bir alim kimi Azərbaycan'dan Anadolu'ya dəvət edilərək Türkiyənin xidmətində idi. O, Azərbaycan adına xaricdə bu mənəvi və mənəvi vəzifəni yerinə yetirən tanınmış alimlərimizin ilk təmsilçilərindən idi.

1991-ci ildə biz İzmirdə tələbə ikən, Kamil Vəli Nərimanoğlu universitetdə müəllim olaraq fəaliyyət göstərirdi. Tanış olduğumuz gün bizi Ege Universiteti qonaq evindəki ailə ocağına dəvət etmişdi. “Biz” deməklə dəyərli dostum Naibi (Ələkbərovu) və bacım qədər sevdiyim Sədaqəti (Zeynalovanı) nəzərdə tuturam. Biz üç tələbə Kamil müəllimlə tanış

* Dr.

olduqdan bir neçə gün sonra onun dəvəti iləvinə getmişdik. Səhv etmərsə 1992-ci ilin May ayı idi. Çünki may meyvələri yemişdik birlikdə və Kamil Müəllim bizə Türkiyədə meyvə-tərəvəzin nə qədər bol olduğundan söz açmışdı. Evlərində həyat yoldaşı Fatma Xanım və oğulları Toğrul və Turalla da tanış olmuşduq. Həmin gün Fatma Xanımın qonaqpərvərliyi sayəsində bir ailə istiliyini duymuş, özümüzü doğma evimizdə - anamızın yanında hiss etmişdik. Türkiyə hər nə qədər ikinci Vətənimiz olsa da qürbətdə sayılırdıq. Fatma Xanım bizi Toğrul və Turaldan ayırmamış, bir ana kimi qucaqlamışdı, O gün yediyimiz ləzzətli yeməklərin dadı hələ də damağımızdadır. Xoş söhbətlərdən sonra Kamil Müəllimin “bizdə qalın” təklifini qəbul edə bilməmişdik – çünki tələbə yataqxanasında qalırdıq və qayda-qanunlara görə hər gün yataqxanada gecələməliydik.

Vəliyəvlər ailəsinə qonaq olduğumuz günün söhbətləri Kamil Müəllimin bizətdiyi nəsihətlərlə dəyaddaşımıza yazılıb. Tural o vaxt balaca olduğu üçün Toğrulla daha çox söhbət etmişdik. Hətta Kamil Bəy bizi oğullarına nümunə göstərmişdi. “Baxın uşaqlar, bu bacı və qardaşınız ata-analarından uzaqlarda, üstəlik çətin şərtlərdə mübarizə aparırlar”, demişdi. Biz bu sözlərdən çox qürurlanmışdıq.

Bugün Toğrulun və Turalın həm iş dünyasında, həm dəelmi-ictimai sahədə bizdən daha da irəlidə olmalarına çox sevinirik. Toğrul ilə həmkar da sayılırıq. O da, mən də işgüzar fəaliyyətlə məşğuluq. Toğrulla akademik fəaliyyətimiz də eyni elm sahəsindədir. Məndən yaşca kiçik olmasına baxmayaraq Toğrulun daha irəlidə olmasına çox sevinirəm. Turalı isə tərifləməyə gərək yoxdur. Çünki müvəffəqiyyətləri “qabına sığmayan” bu gənc qardaşımız, Azərbaycan bir yana, Türkiyə sərhədlərini də çoxdan aşdı. Onun istedadlı bir insan olacağını tanış olduğumuz illərdə biz nə qədər gənc də olsaq hiss etmişdik. Hətta Sədaqətlə onun haqqında danışmışdıq aramızda. Belə istedadlı və gözəl övladlar yetişdirdikləri üçün Fatma Xanımı və Kamil Müəllimi nə qədər təbrik etsək azdır.

1992 ci ilindən sonra həyatın enişli-yoxuşlu axarı içində Kamil Müəllim və Fatma Xanım, bir də Turalla əlaqəmiz çox olmadı. Onlar Azərbaycana qayıtdıqdan sonra yaz tətillərində bir neçə dəfəv telefonlarına zəng vuraraq onları həmişə xatırladığımı və təşəkkür borclu olduğumu söyləmişdim.

Vəliyəvlər ailəsi ilə illər sonra Toğrul vasitəsi ilətəkrar görüşdük. Əslində üz-üzə təkə Toğrulu gördüm. Bugünə qədər elmi tədbirlərdə, konfranslarda və xeyir-şər məclislərində də görüşürük. Doktorantura dissertasiyamı tamamlama ərəfəsindəelmi mövzuma yaxın olan akademik məqalə və kitabları araşdıranda Toğrulun maqistatura dissertasiyasına da rast

*Prof. Dr. Kamil Veli Nerimanoğlu'nun 75. Doğum Yılına Özel Armağan Sayısı
Barmanbay/ ss 44-56*

gəlmişdim. Daha sonra onunla bir çox elmi-kütləvi tədbirlərdə görüşdük. Toğrulun ailə dostumuz və Azərbaycan şeirinin yaşayan əfsanəsi Ramiz Rövsənlə qohum (onun kürəkəni) olmasına çox sevinmişdim. Onunla ən son görüşümüzə məhz Ramiz Müəllimin kiçik qızının toy məclisində olmuşdu. Kamil Müəllimlə üz-üzə görüşü isə xatirə (armağan) kitabının nəşr olunmasından sonraya planlaşdırıram, qismət olsa. Doğrusu, görüşməməzdən əvvəl bu yazımı görməsini diləyirəm. Bu fürsətdən istifadəedərək Kamil Müəllimi 70 illik yubileyi münasibəti ilə səmimi qəlbən təbrik edirəm! Ona başda can sağlığı olmaqla, uzun ömür və əlmi fəaliyyətlərində yeni-yeni uğurlar arzulayıram! Örnək bir Azərbaycan qadını olaraq Fatma Xanımın fədakarlıqlarını alqışlayıram! Vəliyevlər nəslinin davamçıları olan Toğrul və Turala “əhsən” deyir, hər ikisi müəllimim və dostum olan iki dəyərli şəxsiyyətin – Kamil Vəli Nerimanoğlu'nun və Ramiz Rövsən'in nəvələrini - Toğrulun Məhəmməd Kâmil və Uğur balalarını öpürəm.

Kamil Müəllim, Allah Sizi ailənizə, ölkəmizə, elmimizə çox görməsin! Yeni yubileylərinizdə bu yazımı davam etdirməyi arzulayıram.

Tural qardaşımızın toyunda görüşənədək...

İlhanlılar Dönemi Tebriz Mimarisi

Cefer Gıyasi*

Abbasi Halifeliği döneminde başkent olan Tebriz'in yıkılması (1258) ve ardından Tebriz'in Büyük İlhanlı Devleti tarafından başkent seçilmesi, şehrin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Bu süreç Tebriz'i dönemin siyaset, iktisat ve medeniyet merkezine çevirerek büyümesini sağlamıştır.

Gazan Han, gelecekte yaşam, savunma, üretim, ticaret, nakliyat, sağlık ve diğer gelişmeler açısından şehri bir merkez hâline dönüştürmek ve özellikle ticari faaliyetleri arttırmak için hanlar, hamamlar, kervansaraylar, pazarlar, ambarlar ve barınaklar yaptırmıştır. Şehre gelen tüccarlara her türlü kolaylığı sağlamıştır. Bu sayede Tebriz, Avrupa ve Asya tüccarlarıyla kaynaşmış ve ticari ürünlerin dağıtım merkezi hâline gelmiştir.

İlhanlılar döneminde Tebriz hızla büyümüş ve çevresine çok sayıda bina inşa edilmiştir. Bölgede, yol ve sokaklarının düzenlenip yapılandırılmasıyla, Tebriz'in gelişmiş bir başkent olduğu tartışmasız kabul edilmiştir. Her bölgeye, taşıdığı tarihî ve coğrafi nitelikleri hatırlatan farklı isimler konmuştur. Her şehir kapısı önüne çarşı, kervansaray, fabrika, ambar ve hayvan barınakları inşa edilmiştir.

Ticaret sistemleri geliştirilerek pazarların ve ticarethanelerin çoğalması sağlanmıştır. Şehrin Şam (Suriye) kapısının başında bulunan Gazan Han Çarşısı, en gözde Pazar hâline gelmiştir. Ayrıca içinde Vezir Reşîdeddîn Fazlallah'ın türbesi bulunan *Reb-i Reşîdî* yapılmış; burada camiler, saraylar, sağlık merkezleri, kütüphaneler, okullar, ambarlar, hamamlar, dinlenme yerleri, havuzlar ve bahçeler inşa edilmiştir. Bununla birlikte yapılan hayırlarla Reb'-i Reşîdî'de ayrı mahalleler kurulmuş ve bu mahalleler şehrin önemli bir ticaret alanı olan *Kayseriyye Çarşısı*'nin en işlek sokakları hâline gelmiştir. Şehri çevreleyen kalenin içinde yer alan bu yapının içinde cennet bahçelerine benzetilen *Fethabad*, *Celalabad*, *Dinabad*, *Necmabad* ve *Reşîdabad* Sarayları yer almaktadır.

* Prof. Dr. Cefer Gıyasi, Azerbaycan İlimler Akademisi Haberleşme Üyesi.

Muhtelif âlimlerin ve sanatkârların bulunduğu sokak ve mahallelere *Ulema Sokağı* denmektedir. Reşidiye'de yirmi dört kervansaray, bin beş yüz dükkân ve ayrıca eğitim, eğlence ve sosyal hayatın diğer alanları için çeşitli imkânlar mevcuttur.

Şehirde bulunan mimari yapılar son derece değerlidir. Binaların ve sarayların dayanıklılığı ve özgünlüğü baş döndürücüdür. Reşîdî'nin türbesinde yer alan kitabedeki "*Bu yapıyı yıkmak, yapılmasından daha zordur.*" ibaresi, buradaki mimari kalitenin anlaşılmasına dair bir ipucu niteliğindedir. Yapılan iki saraydan biri *Adliye Bağ*, diğeri ise yabancı görevlilerin kabul edildiği, diplomatik görüşmelerin yapıldığı, merasimlerin düzenlendiği hayır sarayı niteliğinde olan *Gazan Sarayı*'dir. Şehrin sosyal hayatına büyük katkısı olan vezir Sahip Divan Hoca Şemseddîn, *Ata Melik Cuveynî Meydan Çayı*, *Sahibabad Bağ* ve diğer birçok sarayı yaptırmıştır. Tebriz için ne gerekiyorsa hiç çekinmeden yapan vezir Taceddîn Ali Şah'ın yaptırdığı *Mescid-i Ali Şah* ise herkesin hayran kaldığı bir mimari örneğidir.

Meraga Rasathanesi

İlhanlılar çağının en büyük ve en ünlü mimari eserlerinden biri Hülagu Han'ın emriyle 1259 yılında yapımına başlanmış olan Meraga (Maraga) şehrindeki gözlemevi külliyesidir. 1263 yılında bir bölümü tamamlanan bu yapı, büyük âlim Nasîrüddîn Tûsî'nin girişimi ve yönetimi ile daha da büyümeye ve gelişmeye başlamıştır. Rasathane'nin Tûsi tarafından çizilen genel şemasının mimar Fahreddîn Ahmed ibn Osman Maragi tarafından uygulandığı kaydedilir.

Nasîrüddîn Tûsî, Hülagu Han'ın vezirliğine getirildikten sonra Meraga'da bir rasathanenin kurulması için çaba göstermiştir. Bu amaçla, Şam'dan Mueyyeduddîn el-Erzî, Musul'dan Fahreddîn Maragî, Tiflis'ten Fahreddîn İhlatî ve Kazvin'den Necmuddîn Debiran gibi dönemin ünlü astronomları rasathanenin tamamlanması için Tebriz'e davet edilmiştir.

Hülagu Han'ın dönemi boyunca, Nasîrüddîn Tûsî başta olmak üzere âlimlerin gözetiminde inşa edilen ve yapımının tamamlanması on iki yıl süren rasathane, Meraga'nın kuzeyinde bir tepe üzerine inşa edilmiştir. Hülagu Han'ın emriyle Bağdat'tan getirilen tüm ilmî ve astronomik aletler ile kaynaklar bu binaya yerleştirilmiş ve *Zîc-i İlhani (astronomik-astrolojik cetvel)* bu rasathanede hazırlanmıştır.

Halk dilinde *Rasat Dağı* olarak adlandırılan bir tepenin sırtındaki geniş arazide inşa edilen (uzunluğu 510 metre, ortada genişliği 27 metre, yüksekliği 110 metre) gözlemevi külliyesi, kaynaklarda kubbe olarak söz edilen ve kuleye benzeyen bir temel yapı etrafına inşa edilmiş çeşitli binalardan meydana gelmiştir. 1975-1977 yıllarında Tebriz Üniversitesi'nin

yaptığı arkeolojik kazılar sonucunda külliye'nin 16 tesiste kalıntılarının bulunduğu ortaya çıkarılmıştır. Bunların beşi büyük boyutlu yapılardır. Bu bilimsel merkezin çevresi duvarlarla örülmüştür. Külliye'nin giriş kapısından başlayan taş yol, batıya, kubbe tarafına yöneltilmiştir.

Rasathane binasında –kubbenin dışındaki komplekslerin bünyesinde- bilim ve bilgelik (Daru'l-ilm ve'l-hikme), kütüphane, cami, medrese, âlimlerin kalması için saray, hastane, atölyeler vb. bulunmaktadır. Külliye'nin en önemli yapısı olan rasathane binası dairesel olarak tasarlanmıştır. Bu kulenin girişi güney tarafa konumlandırılmıştır. Ortadaki koridora doğu ve batı taraflarından 10 oda birleştirilmiştir. Simetrik yapısı olan binanın koridorunun ortasında rasathanenin ölçü aleti dörtgen şeklinde yerleştirilmiştir. Bunun çok küçük bir bölümü kalmıştır (5,50 metre). Rasathane binasının yüksekliği de çapına eşit idi (22,80 metre).

Astronomi kulesinin yapımında taş, tuğla ve alçı çözeltileri kullanılmıştır. Külliye'nin duvarları astronomi konusunda yapılmış eserlerle süslenmiş ve büyüleyici bir güzellik ortaya çıkmıştır. Tanıkların yazdıklarına göre, Meraga Gözlemevi Külliyesi'nin astronomi kulesi çok güzel ve görkemli bir mimariye sahiptir. Rasathane'nin içerisinde binlerce el yazması bulunan zengin kütüphane binası da büyük boyutu ve çekici mimarisiyle göze çarpmaktadır. Nasîrüddîn Tûsî, Hülâgu Han'ın İsmaililerin Alamut Kalesine (1256) ve Abbasi Halifeliği'nin başkenti Bağdat'a (1258) yaptığı askerî seferler sırasında bu merkezlerdeki çok sayıda el yazmasını toplamış ve buraya getirmiştir. Büyük âlimin yazdığına göre, Hülâgu Han'ın emriyle Bağdat, Musul, Suriye, Semerkant, Buhara, Merv, Kazvin, Nişabur ve Horasan'dan kitaplar getirilerek gözlemevinde toplanmıştır. Aynı gözlemevinde Nasîrüddîn Tûsî, 100'den fazla müderrisle bilimsel araştırmalar yapmıştır. Bu kütüphanede binlerce kitabın toplandığı düşünülmektedir. Corci Zeydan, *Âdâb-ul-Luğə* adlı kitabında Tebriz'deki bu kütüphane hakkında şunları yazmıştır: “*Kütüphanenin önemli kısmı Şam, Bağdat ve Cezayir'den getirilen kitaplardan oluşuyordu.*” Ancak kütüphanedeki on binlerce kitabın Tatar akınında yağmalandığı söylenmiştir.

İbnü'l-İbri ise buradaki kitaplardan şöyle söz etmektedir: “*Kütüphanede bilim adamlarının kullanması için Çin, Moğol, Sanskrit, Asur ve Arap kaynaklarından tercüme edilen kitaplar bulunuyordu.*”

1259 yılında yapılan bu kütüphane, Sultan Sait Bahadır Han'a kadar (1335 yılına kadar) kullanılmaktaydı. Ancak zaman zaman Akkoyunlu ve Celayirliler tarafından yapılan saldırılarda zarar görmüş ve çeşitli zamanlarda meydana gelen depremlerle yıkılmıştır.

Şenb-i Gazan Külliyesi

Tebriz şehrinden 4 km batıda kurulmuş olan Gazaniyye şehri, çağdaş anlamda Tebriz'in uzay şehri olmuştur. Reşîdîyye şehrinden farklı olarak Gazanîyye, Tebriz'in kale surlarının dışında bulunmaktaydı. *Şenb-i Gazan* adıyla bilinen bu yapı, Gazanîyye'nin iç kalesiydi. *Ebvab el-birr (Müminlerin kapısı)* adıyla kaynaklarda bahsedilen bu külliyyeye Gazan Han Türbesi, A'li Günbed, Cuma Camiî, Şafîî ve Hanefî medreseleri, tekke, seyidler için sığınak, rasathane, hastane, felsefe enstitüsü (hikmetîyye), kanun evi (Beytü'l-kanun), yetimler için okul, hamamlar, havuz ve diğer yapılar da dâhildi.

Şenb-i Gazan'ın planı Argun Han zamanında oluşturulmuş, Adilîyye Bağ'ının içerisinde yapılmıştı. Bu bağın içerisinde önce Adilîyye Saray Köşkü inşa edilmişti. Sonra Gazan Han, bu saray binası çevresinde büyük Şenb-i Gazan Külliyesi'ni kurmuştur. Günümüzde artık dağılıp ortadan kalkmış olan Şenb-i Gazan Külliyesi hakkında, yazılı tasvirlerin dışında net bir fikre sahip olmamızı sağlayan iki minyatür bulunmaktadır. Reşîdüddîn'in *Cami'ü't-Tevarih* adlı el yazmasında yer alan minyatürde külliyenin merkez bölümünde bulunan Gazan Han Türbesi'nin etrafı görülmektedir. Matrakçı Nasuh'un 16. yüzyılda çizdiği *Tebriz* minyatüründe ise Şenb-i Gazan Külliyesi tam olarak yer almıştır.

Şenb-i Gazan Külliyesi duvarlarla örülmüş, iri bağ içerisinde yapılmıştı. Bağın tam ortasında Gazan Han Türbesi bulunmaktaydı. Adilîyye Köşkü ve önündeki havuz, türbenin bir tarafında kalmış, kalan üç tarafta ise çeşitli büyüklüklerle binalar sıralanmıştı. Bahçenin şehir tarafındaki uzun duvarda çift kapılı bir girişi mevcut idi.

Tarihî kaynaklara göre, Şenb-i Gazan Külliyesi'nin en önemli yapısı olan Gazan Han Türbesi'nin temeli 1297 yılında atılmıştı. Kuleye benzer biçimde olan bu türbe, kubbeyle kaplı ve çok muhteşem mimarisi olan bir yapıydı. Yüksekliği 50 metreye yakın olan Gazan Han Türbesi'nin taş duvarları ve iç kısmı çok zengin biçimde süslenmişti. Evliya Çelebi, bu türbeyi İstanbul'daki Galata Kulesi'ne benzetmiştir. Ancak İlhanlılar Çağı'nın başyapıtlarından biri olan Gazan Han Türbesi ve onun içinde bulunduğu Şenb-i Gazan Külliyesi'nden günümüze hiçbir iz kalmamıştır.

.....

(Yazının tamamı daha sonra yayımlanacaktır.)

**Kamil Vəli Nərimanoğlu'nun Füzulışünaslıq Görüşlərində
“Mənim Füzulim” Konsepti**

Seyfəddin Rzasoy

Füzuliyə həmişə qıraqdan baxmışam: nə qədər cəhd etsəm də, onun poetik dünyasına daxil ola bilməmişəm. Füzuli qəzəllərini bəlağətlə deyib, mənasını xırdalayanlara da heyranlıq və həsədlə baxmışam. Bunu mənim niyə bacarmadığım barəsində dəfələrlər düşünmüşəm...

Düşüncəmdə bir yana çıxma bilməmişəm də. Sərxan Xavəri kimi Füzuli aşiqlərini dinləyəndə bunun bir ilahi tale hadisəsi olduğu qənaətinə gəlmişəm. “Görünür, Füzuli sehrinin aşiqi olmaq qismətimdə yoxdur”, – deyə düşünmüşəm. Daha doğrusu, özümə bununla təskinlik vermişəm.

Lakin hər bir qaranlığın sonunda işıq var: bütün qaranlıq gecələr işıqlı sabahlara açılır. Bu sabah mənim üçün Azərbaycan filologiyasının görkəmli nümayəndəsi, dünya şöhrətli türkoloq, prof. K.V.Nərimanoğlunun “...əziz Seyfəddin bəyə sayğılarla. 22.VI.2006” yazaraq, ərməğan etdiyi kitabla açıldı.

Kitabın Adı Məni Heyrətə Saldı: “Mənim Füzulim”

Bu barədə, Allah bilir, nə qədər düşünmüş, ad haqqında uyğun yerlərdə dəfələrlə müzakirə açmış, mübahisələr də etmişəm.

Ad əvvəlcə mənə çatmadı. Hətta onu Füzuliyə yanaşmanın *modern priyomu* da hesab elədim. Kamil müəllim Azərbaycan filoloji mühitində şəksiz qəbul olunan intellektidir. Təkcə Azərbaycan deyil, dünya türkologiyasının *hər an nə ilə nəfəs aldığı*ni yaxşı bilən Kamil müəllim üçün Füzuliyə münasibətdə (onilliklər boyunca təkrarlanmaqdan nimsəşləmiş, yaprımış) ənənədən kənar yeni yanaşma (və bunu əks etdirən ad-model) nümayiş etdirmək etmək *su içimi* kimi asan bir şeydir.

Etiraf edim ki, bu, mənə əvvəlcə belə təsir bağışlamışdı. Lakin...

Lakin zamanla yanıldığımı anladım və yenə də həmin zaman mənə *Mənim Füzulim* adının necə böyük və dərin mənə konsepti olduğunu, Füzuli-Oxucu, Füzuli-Tədqiqatçı

münasibətlər modelinin görünməyən, açıq baxış bucaqlarının dərinliklərində yatan görünməz tərəflərini açmaq üçün, bəlkə də, *yeganə açar* olduğunu başa saldı.

Füzuli onu *oxuyub* haraya qədərsə başa düşənlər üçün bir möcüzə, bu möcüzəyə qıraqdan baxanlar üçünə başqa bir möcüzədir. Bu mətn müəyyən mənada Quranı andırır. Quran ərəb dilini bilib, onu orijinaldan oxuyanlar bir mənə səviyyəsidirsə, bu dili bilməyib, *oxunun* avazından zövq qalanlar üçün başqa bir səviyyədir. Ərəb dilini bilənlər Quran hökmlərinin ilahi hikmət-hökm-ehkam emosiyasını yaşayırlarsa, dili bilməyənlər Quranla tamam başqa bir səviyyədə – ilahi-melodik emosiya səviyyəsində ünsiyyətə girirlərs. Məhz bu səviyyə vurğunluq, eşq halıdır: sevgi bu səviyyədən başlanır. *Bilmədiyin* dillə gələn ilahi *səs* insanı heyrətə salır. *Füzuli* hadisəsi də onu təşkil edən bütün ünsürləri ilə (İnsan-Allah-Heyrət-Eşq) bu heyrətdən ibarətdir: *Heyrət, ey büt!* nidası bütün hallarda və bütün mənalarda Füzuli poetik *mən*'i və onun söz proyeksiyasının mahiyyətini təşkil edir.

K.V.Nərimanoğlunun *Mənim Füzulim* konsepti kağız üzərində nida işarəsi ilə yazılmasa da, o, mənim üçün zamanla *Heyrət, ey büt!* ifadəsində olduğu kimi, müəllifin heyrətini ifadə edən nidaya çevrildi.

Bəlkə də, bu, bir risepsiyadır: mənim mənalandırmamdır. Ancaq hesab edirəm ki, bu, bütün hallarda Füzuli *mən*'inin yaratdığı mənə paradıqmasıdır; *mən*'lərdən keçə-keçə hər dəfə yeni bir *mən*'də təcəllə edir və bu qapalı təcəllə trayektoriyası başladığı nöqtəyə çatanda mənə tamamlanacaq...

Risepsiya – yazılmış mətnin müəlliflə tamamlanmaması, yaradıcılığın oxucu, tədqiqatçı düşüncəsində inkişaf edərək davam etməsi, məhz bunların düşüncəsində tamamlanması mənasındadır. Riseptiv yanaşmaya görə, müəllif mətni yalnız başlayır və onu oxucu başa çatdırır. Beləliklə, yaradıcılıq prosesi təkə müəllifi yox, oxucunu da əhatə edir. Hər bir oxucu mətni öz bildiyi kimi, öz düşüncəsinə uyğun yaşayır və yenidən yaradır.

Hər bir müəllif və oxucu eyni zamanda *mən*'dir. Müəllif- *mən*'lə başlayan yaradıcılıq oxucu- *mən*'lərlə saysız proyeksiyalara dönüşür. Bu, ilahi yaradılış sxeminin İlahinin yaratdığı maddi aləmdə proyeksiyalanmasıdır: Vahid öz yaratdıqlarında saysız maddi paradıqmalara çevrilir. İlahi *Mən* öz törətdiklərində təcəllə edir...

Mənaya ermişlərin hamısı “mən” deyir:

– Nəsimi də *mən* deyir...

– Xətai də *mən* deyir...

– Füzuli də *mən* deyir...

– Və Kamil müəllim də *mən* deyir.

Dünya mənaya ermişlər üçün maddi və mənəvi bütün ünsürləri ilə “*Mən*”in təcəllasına çevrilir.

Bax dünyanın bütün sirləri bu “*mən*”dədir:

– İlahi feyzindən az-çox xəbərdar olan bütün dilçilər üçün *mən* mənaların başlanğıcı, kökü, ilki, əsasıdır.

– *Mən* yaradılış aləminin bütün invariant strukturunun təcəlla etdiyi antropomodellin – insanın mahiyyətidir.

– *Mən*’dən törəyən *Mənim!* nidası isə Adamla İnsan arasında münasibətlərin korrelyativ əsasıdır.

– Adam-İnsan binar-dixotomik sistemi məhz *mənim* elementi ilə funksionallaşa bilir.

– *Mənim!* nidası öz mənəvi-cismani təkamülündə biovarlıq kimi qalanları adama, mənəvi dəyərlər şkalası boyunca təkamül edə bilənləri insana çevririr.

– *Mənim Füzulim* mənəvi konsepti kimi, bu nida müəllifinin həm də təkamül həyəcanlarının ifadəsidir: Onu rahat həyat komfortundan qoparıb, həcc yolunun ilahi əzablarına salan da elə həmin həyəcanlardır.

– *Mənim Füzulim* Kamil müəllimi əzabın eşqinə salıb: Kamil müəllim əzabla, dərddə *kamilləşən* Füzuli babasının ilahi əzab adabı ilə *Kamil* olmağın *nomo* səviyyəsindən *humo* səviyyəsinə qalxmaq istəyib.

“*Mənim Füzulim*” – Füzuliyə gedən yolun tamam başqa, tamam yeni bir “*hal*”ıdır...

Hal sözünü təsadüfən yazmadım. Elə bu səbəbdən inanmıram ki, *Mənim Füzulim* kitabının qeyri-adi forması, təhkiyəsi, təhlil və təqdimat üsulu hansısa *düşünülmüş, fikirləşilmiş* yanaşmanın nəticəsidir. Yox, burada düşüncədən, fikirdən o yana olan bir yanaşma var. Və bu, heç yanaşma da deyil. Burada spontan düşüncə yaradılışı var. Bu *hal*’ı yalnız maddi aləmə xas mənada *yaradılış* kəlməsi ilə ifadə etmək olar. Bu, yalnız sufilərin *hal*’ı ilə müqayisəyə gəlir. Çünki K.V.Nərimanoğlunun *Mənim Füzulim* əsərində hələ heç bir füzuliyünasın əsərində rast gəlinməyən üsul və üslub, ülum və elm var. Bütün bunlar müəllifin ömrünün, ən azı, iyirmi illik *hal* yaşantılarının ifadəsidir. Bu *hal*’ın qeyri adiliyini özü də yaxşı anlayan müəllif əsəri elə bu cümlələrlə başlayır: “*20 ildir ki, bu düşüncələrimi yazıram.*”

Məqsədim araşdırma, tədqiqat deyil... Yazıçılıq iddiasında-filan deyiləm. Sadəcə, bunun üçün doğulmamışam”.

Maraqlıdır: “Mənim Füzulim” əsəri nə elmi (araşdırma, tədqiqat), nə də bədii əsər (yazıçılıq) deyil.

Bəs nədir?

Bu sualı qeyri-ixtisas sahibləri verməsə də, ən azı, əsərin giriş cümləsini oxuyan hər bir filoloq özü-özünə verə bilər.

Bu cəhətdən, Kamil Vəli Nərimanoğlunun yaratdığı *Mənim Füzulim* əsəri filoloji kontekstdə *fikir esseləri* janrının sərhədlərinə, şərti də olsa, sığa bilən məndir. Ona görə “şərti” ki, məndəki bütün fikir bütövləri Füzuli şeirləri ilə birbaşa əlaqədərdir. Yəni burada zahirən essevari sərbəstlik var. Ancaq bir qədər diqqətlə yanaşdıqımızda hər bir fikir bütövünün – abzasın Füzulinin hər hansı beytinin, misrasının davamı, intellektual paradiqması olduğunu görürük.

Ancaq Kamil müəllimin bu abzaslarını *beytlərin paradiqması* adlandırmaq da düzgün yanaşma deyil. Bəli, bu fikir bütövləri Füzulinin yaratdığı mənaların davamı kimi paradiqmadır. Buna sözüümüz yoxdur. Ancaq burada yaradılan məna hadisəsi paradiqma olmaqdan böyükdür. Çünki bu abzaslarda beytlər həm **yenidən oxunur**, həm də **yenidən yaradılır**.

Beləliklə, biz görə, burada filoloji baxımdan iki səviyyə var:

Birincisi, Füzuli şeirinin “yenidən oxusu”:

Kamil müəllim, əslində, burada Füzuli şeirlərini yenidən oxuyur. Lakin bu oxu məzmun və mündəricəsinə, ideya-bədii mahiyyətinə görə, tutaq ki, heç bir halda nə Əli Nihat Tərhan, nə də Əli Fəhmi oxusu deyildir. Bu, mətnin tamamilə yeni üslubda, yeni səviyyədə oxusudur. Əsərdə Füzuli mətnləri ilə Kamil müəllimin yenidən *oxuduğu* mətnlər arasında kamil semiotik konstruksiya – işarə sistemi qurulub. Bu cəhətdən Kamil müəllimin yaratdığı mətn işarə sistemi kimi Füzuli mətninin yeni semiotik oxu səviyyəsidir.

İkincisi, Füzuli şeirinin “yenidən yaradılışı”:

Bu kontekst Kamil müəllimin yaratdığı *Mənim Füzulim* mətnini *Füzuli* mətninin özü kimi əsrarəngiz bədii hadisəyə çevirib. Füzuli burada XVI əsrin tarixi yaddaşından

qoparılararaq müasirimizə çevrilib. Hətta o dərəcədə ki, Füzuli sanki bu gün yaşasaydı, elə *Mənim Füzulim* 'i yaradardı.

Yenə də “Mən”!

Nə yazırıqsa, nədən yazırıqsa “Mən”in üstünə gəlib çıxırıq:

– *Mən* olmasaydı – Füzuli olmazdı və təbii ki, *Mənim Füzulim!* də olmazdı (Və yenə də təbii ki *mənim Füzulim* 'də olmazdı).

– Kamil müəllim *Mənim Füzulim* ilə bir yol açdı. Gedə bilənlərin yolunu. Bu yol təkə qələmlə gedilmir. Füzuli şerinin heyrəti qarşısında alınan istənilən həzz, sevinc *hal* 'ı bu yolun ifadəsidir. O. kağıza köçə də bilər, köçməyə də...

– Əsas olan *Mən* 'in könüllə dərkinin ilahi nurudur. O nurun işığına bu dünyanın hər bir əzabını yaşamaq da, sevmək olar.

– Kamil müəllim özü bu yolu gedir: Füzuli babasının, Məcnun babasının getdiyi Kəbə-Kərbəla yolunu...

– Bu yolda dayanmaq, durmaq olmaz: çünki dünya gedir.

– Kamillik nəfsdən imana doğru yol getməkdə, “*kamilləşməkdədir*”.

Allah ziyarətinizi qəbul etsin, Kamil müəllim!

Tamarzısında, arzusunda olanlara da qismət olsun!

Amin!

Söz Adamı + Söz Âlimi = Kâmil Veli Nerimanoğlu *

Ahmet Bican Ercilasun **

Nazim Muradov ***

Türk dünyasının ünlü aydınlarından olan Prof. Dr. Kâmil Veli Nerimanoğlu, yarım asırdan beri geniş anlamda Türkolojinin hizmetinde bulunup onun sorunlarıyla uğraşmaktadır. Türklük Bilimi'nin (Türkolojinin) çeşitli alt dallarında eserler veren ünlü Türkolog, ele aldığı her konuda yeni ve orijinal fikirlerle dikkat çeker. Dil bilgisinden etnografiye; dilbiliminden kozmolojiye; halk biliminden sanat müziğine; folklordan dil tarihine; mitolojiden mimarlığa; destan poetikasıdan kültürolojiye; halı sanatından halk musikisine; sanat tarihinden sosyolojiye; edebiyat tarihinden semyotiğe; edebiyat teorisinden muğama; tenkitten saz sanatına; dilbiliminin çeşitli dallarından satranca; Ermeni “*sorunundan*” çağdaş demokratik değerlerin tebliğine, devletçiliğe... kadar geniş yelpazedeki bu alan ve konular kendi sözünü söyleyen Kâmil Müellim'in başarılı eserler verdiği bilim, hayat, kültür ve sanat dallarından sadece birkaçıdır.

Söz adamı K. V. Nerimanoğlu'nun, bütün yazılarında, ele aldığı konuyu ayrıntılarına kadar bilmesi ve hissetmesiyle, mantığındaki inandırıcılığıyla, ifadelerindeki ikna ediciliğiyle birlikte fikirlerindeki millîliğin hakimiyetini görmek mümkündür. Kâmil Veli, insanın akıl ölçüsünün, daha doğrusu insan aklının ölçüsüzlüğünün, sınırsızlık sembolünün, düğüm noktasının Tanrı olduğuna inanmaktadır. Bu aklın ürünü, bu düşüncenin somutlaşmış şekli olan Söz'ün de Tanrı'dan geldiğine inanan Kâmil Müellim'e göre “*Allah'ın zerresi olan, Kâinatın zerresi olan, programlaştırılmış Kâinatın özü*” olan insanoğlu, bir Tanrı emaneti olan Söz'le, Tanrıyla davranırmış gibi davranmalı, Sözü mukaddes saymalı, onu temiz tutup göz bebeği gibi korumakla beraber tasarruflu kullanılmalıdır da. Çünkü “*Söz insanoğlunu inandırmış, ikna etmiş, korumuş, saklamıştır!*” Söz, sadece insanın sığındığı sırlı-sihirli bir dünya değildir, aynı zamanda insanın keşfettiği en büyük dünyadır. Söz; inamdır, inançtır, dünyadaki tüm soyut ve somut kavramların tâ kendisidir. Kâmil Veli'ye göre Söz'le kurulan

* Bu yazı ilk kez Prof. Dr. Kâmil Veli Nerimanoğlu'nun *Akçağ Yayınlarında (Ankara, 2011) yayımlanan Türk Halkbilimi – Türk Dili ve Poetikası – Türk Fikir Hayatı (Makale ve Denemeler) kitabının (s. 9-13) sunuş yazısı olarak yayımlanmıştır. Burada biraz değiştirilip genişletilerek yeniden yayımlanıyor.*

** Prof. Dr. Gazi Üniversitesi Emekli Öğretim Üyesi.

*** Yrd. Doç. Dr. Lefke Avrupa Üniversitesi Öğretim Üyesi, KKTC

dünyalar; Avestalar, Bibliyalar, Kur'anlar, Kitab-ı Dede Korkutlar sözün inceliği, zarıflığı, keseri, kudreti üzerinde kurulmuş, temeli "Söz" olan büyük manevi dünyalardır. Bu dünyalardan her birinin zemin farkını da belirten, onlardan birini -Dede Korkut Kitabı'nı-tarihin, Türk dünyasının Söz'e kazıdığı, geçmişle geleceği birbirine bağlayan, birbirine kavuşturan unutulmaz hafızası sayan Kâmil Veli, sadece Türk'ün maneviyat ansiklopedisi, vatani ana dili olan Korkut Atamız'ın kitabının -Dede Korkut dünyasının değil, sözle yaratılmış bütün dünyaların- hayranıdır. Söz hayranlığı, Kâmil Müellimi bu dünyaların araştırmacısına çevirerek incelediği hazinenin derin katlarındaki incilerini, bu incilerin sembolik, poetik değerini gün yüzüne çıkarmakla görevlendirmiştir.

Söz'ün farkına varan, Söz'ü kullanan insanoğlu, "Söz'ün şeklini kayalara kazımakla" artık *düşünen, duyan, seven insan* olmuştur. Demek ki insanoğlu, kendisini Söz ile keşfetmiş, hayatla, dünyayla ilgili düşüncelerini, duygularını, sevgisini Söz'le ifade etmiştir. Kâmil Veli'ye göre "dünya hakkında ilk sözü layla (ninni), son sözü de ağı (ağıt) demiş; dünyanın sevgisini bayatı (mâni) dile getirmiş [bir yazısında da 'Bayatılar, şiirin şiiri, Söz'ün kaymağı, elat dünyasının yovşan kokulu sihridir...'; 'Bayatı, cemiyet, edebiyat hadisesinden daha çok tabiat hadisesidir... Bayatı gül-çiçek gibi açar, ağaç misali yapraklanır...' demektedir Kâmil Hoca], dünyanın gelimli-gidimliliğini, dolambaçlı yollarını nağullar (masallar) söylemiş, destanlar yaşatmıştır." Atasözlerimiz bu dünyanın hikmetini, iç gücünü ortaya koymuş; efsaneler, mitler ise Söz'ün kanatlarıyla göklere uçmuştur. Söz (dil) var oldukça geçmiş var, gelecek var, vatan var, vatandaşlık var demektir. İnsanın ilk aşkı da Söz olmuştur. Kâmil Müellim diyor ki "Yurdun aksakalı söz söyledi, bu söz dilden dile, ilden ile geçip atasözü oldu; el akbirçeği söz söyledi, bu söz iplikten eğrildi, ilme ilme halı gülü oldu, beşik başında ninniye dönüştü. Erenlerimiz savaş günlerinde düşmanın üzerine giderken elde kılınc, dilde sözle yağıyı yendiler; atalarımız barış zamanında elde saban kolu, dilde söz ile toprağı ektiler; elde orak, dilde sözle ekinlerini biçtiler. Söz kolça kopuza da, sarı simli sedefli saza da eşlik etti." "Medeniyetimizin açarı olan sazımız" (bu ifade, Türk dünyasının büyük şairlerinden biri olan Memmed İsmayıl'a aittir), sözümüzle omuz omuza vererek geçmişin karanlık kapılarını yüzümüze açtı. Erenlerimiz sözün hakkı ile savaşın hakkını eşit tuttu, insanın hakkını sözden, sözün değerini savaştan ayırmadı.

Ağızdan çıkan sözü yayından kopmuş oka benzeten ulularımızın bu teşbihinin ardından Kâmil Dede (genç dostlarından birçoğu bu ağ saçlı söz adamına dede diyorlar), Korkut Ata

misali diyor ki “gözünün nişanı yey değilse; kolun, yayı gereğince çekmediyse, karşıdaki okun hedefe değil, daşa değmiştir, uzak uzak yağya kısmet olsun!”.

Kâmil Müellim'in mantığındaki Söz, sadece söz değil, ressamın fırçasındaki renktir, bestecinin kulağındaki sestir, halıcının parmağının ucundaki ilmektir, nakıştır. Üstadın öz sözüyle dersek: “*El ozanının, gümüşbirçek nenelerin söz ustalığı sözü söze yakıştırmaktadır. Bayatımız, sayacı sözümüz, türkümüz, ninnimiz, masalımız, tapmacamız böyle yaranmamış mı?! Söz ki sözü getirdi, söz ki söze düştü, sanki renk renge düşüyor, hananın ipi birbirine düşen gibi... Bir yiğide bir güzel yakışan gibi... Halkın ağızında bir sözün yüz rengi var...*”

Söz renkten düşmüşken (hem de yerine düşmüşken), Kâmil Müellim'in ünlü Azerbaycan ressamı Settar Behlülzade hakkında dediği sözlerden birkaçını aktarmak istiyoruz: “... *Settar Behlülzade zamandan sıyrılıp zamanı görebilmişlerdendir. Zamanın rengini de, onun ışığını ve gölgesini de görebilmek için zamandan dışarı çıkmak şarttır. Fakat zamandan dışarı çıkıp zamandışı olabilen, dünyada çok az kişi var... Settar, dünyanın gördüğü rüyanın ressamıdır... Renk duygusunu kelimeler olarak, söz olarak Allah'tan alan Settar, bu renklerin esrarını, mahiyetini taşlardan, otlardan, ağaçlardan aldı... Fuzuli'nin Sözde aradığını, bulduğunu Settar, renklerde, çalarlarda arıyordu... Settar'ın renk bayatları boya mucizesidir... Settar'ın renk bayatı, söz bayatının ikiz kardeşidir. Bu kardeşler birlikte doğmuşlar fakat birlikte ölmeyecekler... Bu günahlı dünyanın günahsız çocuğu olan Settar, dile gelmiş renkleri söz söz okuyordu. Renklerin feryadı Settar'ın parmaklarından taşıp beyaz ketana akıyor, Hakk'a kavuşan renkler Settar'ı da Hakk'a götürüyordu...*”

Babası usta bir tar çalan (tarzen, tar sanatçısı) olan Kâmil Veli, Azerbaycan medeniyetini tekbaşına temsil edebilme gücünde saydığı tarı çalamasa da baba sanatından ona yadigâr kalan şeyin “*Söze olan münasebet*” olduğunu der bir yazısında. Yani Kâmil Müellim Söz'ü, Sadıqcan'ın, Qurban Pirimov'un, Behram Mansurov'un, Baba Salahov'un, Ehsen Dadaşov'un, Hebib Bayramov'un, babası Neriman Veliyev'in, Ramiz Quliyev'in, Möhlet Müslümov'un, Ağaselim Abdullayev'in, Firuz Aliyev'in tarı çaldıkları gibi “*çalmış, dillendirmiştir*” demek pek yanlış olmaz.

Söz adamı Kâmil Veli, Segâh'ı, Çahargâh'ı sestem daha çok Söz'ün içinde anlayıp hissettiğini, Söz'ün rengini işittiğini, Söz'ün sesini gördüğünü ve babasının kendisine öğrettiği alfabe ile dünyayı, insanı okuduğunu anlatır yazılarında... Fuzuli sözüyle ilgili de şöyle der: “*Fuzuli sözü o kadar derindir ki ne kadar derine gitsen de ayağın yere çatmayacak (değmeyecek)... Nevai, Hafız, Fuzuli, söz ritminden daha çok muğam ritminde okunursa daha*

dođru olur. Fuzuli sözüne düşen Tevrat, İncil, Kur'an, mit, efsane, felsefe ışığı, Fuzuli sözünün içindedir, Fuzuli kendisi ise hiçbir cereyanın, tarikatın, dinin içinde değil... ”

Kâmil Müellim, bir zamanlar yurt yerlerimize seslenmiş temiz kopuz havalarına ulaşmak, sazın geçmişine varan yokuşu ilmek ilmek ışıktandırmak için kardeş halklarımızın musiki folklorüne başvurmak gerektiğini, sözün musiki boyutunun iyice araştırılmasını teklif etmiştir. Türkolojide geniş bir şekilde yayılmış başarılı araştırma metotlarının, Türk halklarının musiki medeniyetine de uygulanmasının zamanının geldiğini söyleyen âlim, bu yolda Türk yazı dillerinin ve lehçelerinin karşılaştırmalı-tarihî metotla araştırılmasının denenmiş başarılı bir örnek olduğunu söyler.

Halılarımızı geçmişten geleceğe gönderilmiş renkli mektuplar sayan Kâmil Veli, bu *mektupların* bütün yaşlar ve zamanlar için geçerli olan dille yazıldığını belirttikten sonra biraz da *ileri gidip haliya yazı sanatı* der. “*İşaretlerin, nakışların, butaların, boyaların dilinde söz ve cümle gördüğümde, metin arama isteğimi, olup bitmiş ve haliya yansıtılmış bir olayı canlandırma hevesimi, genetik kodun romanını okuma arzumu içimde boğamıyorum*” diyen Kâmil Müellim’e göre en uzun ömür, halı ömrü, en büyük mutluluk, halı mutluluğudur.

Gördüğünüz gibi, Söz adamı olan Kâmil Veli’nin ölçü aleti de, ölçü birimi de *Söz*’dür...

Söz adamı Kâmil Müellim’in hangi yazısında hangi değerli düşüncesini söyleyeceğini önceden kestirmek mümkün değildir. Her yazısı sürprizlerle dolu olan Kâmil Veli, diyelim ki bayatı hakkındaki en değerli fikirlerini ressam Settar Behlülzade’yle ilgili yazısında dile getirmiş. Bu sürprizleri görebilmek için Kâmil Müellim’in çok sesli yazılarının hepsini sonuna kadar okumak gerekir. Söz adamı Kâmil Dede’nin düz yazıları da şiir gibidir, didaktik değil, ama içi hikmet doludur. Dili akıcı ve sürükleyici, poetik ve düşündürücü, üslubu orjinal ve mükemmeldir. Bu üslupta konuşan Kâmil Veli, Garabağ’ı, Nahçıvan’ı, Derbent’i, Şeki’yi, Şirvan’ı, Muğan’ı, Tebriz’i karış karış gezen, yorulduğunda da Gövher nenesiyle Selbi nenesinin “*dizinin dibini kesip*” onları yorarak dinlenen nene torunu *neve Kâmil* ile kültürel sınırları siyasî sınırlarından çok daha geniş yurdunun yurttaşı olan oğul Kâmil’dir. Bu Kâmil, yurdunun sinedefer Şahzade nenesini, Ağabeyim nenesini, Hanım nenesini, Seyid Şahzade nenesini, Mehrinisa nenesini, Meşhedi Ali kızı Telli nenesini, Aşurhan dedesini konuşturan söz adamıdır. Bu bitip tükenmeyen sohbetlerin hepsinde bir saz havası, saz sesi vardır.

Söz âlimi Prof. Dr. Kâmil Veli Nerimanoğlu ise biraz farklıdır; söz kadar geniş, engin olan yurdunun dört bir köşesinden, nenelerinden, dedelerinden derlediklerini Reşideddin’in, Evliya Çelebi’nin, A. Nikitin’in, V. Barthold’un, G. Potanin’in, V. Radloff’un, M. Uraz’ın, B.

Ögel'in, M. Tehmasib'in, M. Seyidov'un, M. Ergin'in çalışmaları ışığında yeniden gözden geçiren, onları nesnel bir biçimde araştıran, inceleyen, sunan bilim adamıdır. Bu sunumlarda akıl, keskin zekâ ön plandadır. Hisler, hissedilenler bilimsel kalıplara “*hapsedilse*” de dile getirilen fikirler ufuk açıcıdır. Bu yazıların dili ve üslubu, eskisine göre biraz daha “*kuru*” olsa da mantıklı ve seviyeli, ikna edici ve inandırıcıdır. Söz adamı Kâmil Veli'nin yazdıklarını okuduğunuzda kulağınıza saz sesi gelirse, söz âlimi Kâmil Müellim'in yazdıklarını tar sesi eşliğinde okursunuz.

Söz adamı Kâmil Veli; Cengiz Aytmatov'a, Bahtiyar Vahabzade'ye, Oljas Süleymenov'a, Vidadi Memmedov'a, Anar'a, Ramiz Rövsen'e, Vaqif Cebrayılzade'ye; söz âlimi Kâmil Müellim ise Ahmet Caferoğlu'ya, Kenesbay Musayev'e, Tofiq Hacıyev'e, Ahmet Bican Ercilasun'a, Aydın Memmedov'a, Yavuz Akpınar'a, Mustafa Öner'e, Arif Acalov'a daha yakındır.

Söz âlimi Kâmil Veli; hocalarının öğrencisi, öğrencilerinin muallimidir. Muhtar Hüseyinzade, Elövset Abdullayev, Hâdi Mirzede, Abbas Zamanov, Firidun Hüseyinov, Mir Celal, Ezel Demirçizade, Ali Fehmi, Ağamusa Ahundov, Tofiq Hacıyev, Samet Alizade, Yusuf Seyidov Kâmil Veli'nin değerli hocaları; Aydın Memmedov, İsmail Memmedov, Şameddin Halilov, Firidun Celilov (Ağasioğlu), Kâmal Abdulla, Arif Rahimov, Arif Acalov, Nizami Ceferov, Fuzuli Bayat, Ramiz Asker, Vahid Adilov âlim dostları; 1970'li yılların ortalarından itibaren üniversite eğitimi alan kişiler ise onun öğrencileridir. Bu anlamda Kâmil Müellim bu bayrak yarışının, halef-selef ilişkisinin de değerli taşıyıcılarından. Çağdaş Türklük Bilgisi (Türkoloji) camiasının değerli mensuplarının çoğu Kâmil Veli Nerimanoğlu'nun sadece meslektaş değil, hem de dostlarıdır. Alihaydar Atakişiyev, Yaşar Memmedli, Fahri Uğurlu, Laura Cebrayılı, Minara Aliyeva Esen, Ali Asker, Nazım Muradov... Kâmil Müellim'in birlikte çalışma yaparak destek olduğu gençlerden yani Kâmil Müellim'in öğrencilerinden sadece birkaçıdır.

Söz âlimi Kâmil Veli birbirinden değerli monografileriyle -*Elimizden, Obamızdan*, Bakı, 1980; *Azerbaycan Türkçesinin Poetik Sintaksisi*, Bakı, 1981; *Azerbaycan Dili Sintaksisinden Praktikum* (E. Abdullayev, A. Ebilov, E. Hasanova ile birlikte); *Azerbaycan Dili Tarihi*, Bakı, 1983 (T. Hacıyev ile birlikte); *Destan Poetikası*, Bakı, 1984; *Mürekkebin Sintaktik Bütövler*, (E. Z. Abdullayev, Y. M. Seyidov, A. Q. Hesenov'la birlikte); *Müasir Azerbaycan Dili, IV hisse, Sintaksis*, Maarif, Bakı, 1985, s. 435-451; *Sözün Sihri*, Bakü, 1986; *Elin Yaddaşı, Dilin Yaddaşı*, Bakı, 1987-1988; *Linqvistik Poetikaya Giriş*, Bakı, 1989; *Dastan*

Poetikası, İstanbul, 1990; *Oğuznameler*, Bakı, 1993 (F. Uğurlu ile birlikte); *Bizim Sözler - Güzel Sözler*, Bağdad, 1991, *Azerbaycan Türklerinin Azatlık Elçisi Ebülfez Elçibey*, İstanbul, 1992; Yusuf Balasaqunlu, *Kutadqu Bilig* (Tercüme ve önsöz), Bakı, 1991 (Ramiz Asker ile birlikte); Oljas Süleymenov, *Az-Ya*, İstanbul, 1993 (Tercüme, yorum ve önsöz, Fikret Türkmen, Mustafa Öner'le birlikte); *Türk Dilinin Bestecisi, Ressamı ve Mimarı*, Ankara, 1993; *Poetika Eposa* (Rusça), Bakı, 1994; *The Poetiks of "The Book of Dede Korkut"*, (İngilizce), Ankara, 1998; *Poetika "Kitabi Dede Korkuta"* (Rusça). Bakı, 1999; *Kitabi-Dede Korkud Ansiklopedisi. I, II ciltler*, Bakı, 2000 (baş editör ve müelliflerden biri); *Türk Dünyası Edebiyatı Tarihi*, 30 cilt, Ankara, 2001-2004 (devam etmektedir). Başkan yardımcısı ve müelliflerden biri; Mehemed Füzûlî - *Türkçe Divanın Dibacesi* (Ön söz), Bakı, 1999; Alişir Nevai. *Mühakimetül-luğateyn* (Ön söz), Bakı, 1999; *Azerbaycan'ın Devlet Dili Siyaseti*, "Türkler Ansiklopedisi" 19. cilt. Ankara, 2002; Z. Hafizoğulları, *Sekulyarizasiya*. "Svetskiy mir" (Laiklik) (Rusçaya tercüme). Ankara, 1998; *Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi*, Ankara, 2004. (müelliflerden biri); *Özümüz, Sözümüz*, Bakı, 2005; L. Qumilyev, *Etnogenez ve Yerin Biosferi* (A. Ağakışiyevle birlikte, Rusçadan çeviren, ön söz ve şerhlerin müellifi K. V. Nerimanoğlu), Bakı, 2005; *Azerbaycan Dövlət Dili Siyaseti*, Bakı, 2006; *Menim Fuzûlüm*, Bakı, 2006; *1926-cı il I. Bakı Türkologiya Qurultayı* (Senedler, ön söz, bibliyografiya ve şerhler) (A. Ağakışiyevle birlikde), Bakı, 2006; A. N. Kononov. *Rusya'da Türk Dillerinin Öğrenilmesi Tarihi* (Azerbaycan Türkçesine Rusçadan çeviren, önsöz ve açıklamalar, Prof. Dr. Kâmil Veli Nerimanoğlu, A. Ağakışiyev), Bakü, 2006; M. Möcüz. *Şeirleri* (Tertibçi ve önsöz, Kâmil Veli Nerimanoğlu), Bakü, 2007; *1926 Bakü Türkoloji Kurultayı Tutanakları*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara, 2008 (Prof. Dr. Mustafa Öner'le birlikte); A. N. Kononov. *Rusya'da Türk Dillerinin Araştırılması Tarihi* (Çevirenler: Prof. Dr. Kâmil Veli Nerimanoğlu, Yrd. Doç. Dr. Nazım Muradov, Dr. Yakup Sevimli), TDK Yayınları, Ankara, 2009; *Azerbaycan Eposunun Poetik Sintaksisi* (Bakü, Oskar, 2009, 320 s.); *Yunus Emre'nin Poetikası*, H Yayınları, İstanbul, 2011, 151 s.)- başta Türkoloji olmakla birlikte geniş anlamda bilimin hizmetinde durmaktadır.

Bugün görsel Türkoloji ile ilgili ciddi mesai harcayan söz âlimi K. V. Nerimanoğlu, uzun yıllar üzerinde çalıştığı tozlu arşiv belgelerinden hareketle ciddi bir *Ermeni projesi*'de

*Prof. Dr. Kamil Veli Nerimanođlu'nun 75. Dođum Yılına Özel Armađan Sayısı
Barmanbay/ ss 44-56*

yapmaktadır. Onun *Büyük Felâket – Ermeni Yalanları ve Hakikatin Özü – Arařtırma ve Belgeler*¹ kitabı bu alanda yapılmıř iyi çalıřmalardan sadece biridir.

Deđerli söz adamı ve söz âlimi dostumuz Prof. Dr. Kâmil Veli Nerimonođlu'nun 70 yařını canı gönülden kutluyor, ona sađlık, mutluluk ve birbirinden deđerli eserlerle dolu nice güzel yıllar diliyoruz.

¹ *Kamil Veli Nerimanođlu, Büyük Felâket – Ermeni Yalanları ve Hakikatin Özü – Arařtırma ve Belgeler, İstanbul Aydın Üniversitesi Orta Dođu ve Kafkasya Arařtırma-Uygulama Merkezi – 1, İstanbul, 2012, 512 s.*

**Türkiye’de Afet Yönetimi
Yaklaşımlarında Temel Problemler**

*Değerli büyüğümüz ve hocamız Prof. Dr. Kamil Veli Nerimanoğlu’na
saygılarımızla...*

Serhat Yılmaz*

İstanbul Aydın Üniversitesi Afet Eğitim Uygulama ve Araştırma Merkezi (AFAM) olarak ülkemizde afet ve acil durumlara neden olabilecek olaylara karşı toplumsal kapasitemizin geliştirilmesi için birçok çalışmayı eş zamanlı olarak uygulamaktayız. Bu çalışmalar esnasında, aslında toplum olarak afetlere karşı kırılğan bir yapıda olmamızın da temelini oluşturan sorunları da gözleme fırsatımız olmaktadır.

Türkiye’de Afet Yönetimi Yaklaşımlarında Temel Problemler başlığı altında, toplum genelinde afetlere yönelik bireysel hazırlık çalışmalarında, risk azaltma kültürünün yerleşmemesi sorunsalına farklı kaynaklarca uygulanan afete hazırlık eğitimlerinin etkileri değerlendirilmektedir.

**Risk Azaltma Kültürünün Yaygınlaştırılması ve Eğitimde Standart Oluşturmanın
Önemi**

1999 yılında meydana gelen ve çok büyük yıkımlara neden olan Marmara Depremleri tüm Türkiye’nin bir *afet ülkesi* olduğu gerçeğini, tüm çıplaklığıyla gözler önüne sermiş ve afetlere hazırlık adına yapılan kriz yönetimi çalışmalarının değişmesi gerektiğini göstermiştir. Bu açıdan Türkiye’de yürütülen afetlere hazırlık çalışmalarında milat olarak kabul edilen 1999 depremleri bir uykudan uyanış sürecinin başlamasına da neden olmuştur.

Konu İstanbul özelinde ele alındığında, 1999 sonrası dönem için İstanbul geneline yönelik yapılan birçok bilimsel çalışma, Kuzey Anadolu Fay Hattının kent için oluşturduğu

* AFAM Proje Koordinasyon Uzmanı, İstanbul Aydın Üniversitesi

tehlikeleri tüm çıplaklığıyla gözler önüne sermekte ve sürekli artan nüfus yoğunluğu ile yaşam alanlarında *risk*in nasıl üretildiğini ortaya koymaktadır. Dünya üzerinde benzer risklerle karşı karşıya olan ülkelerde uygulanan ve sonuçları açısından örnek kabul edilebilecek çalışmalar incelendiğinde ise hepsinin pro-aktif bir yaklaşımla toplum tabanlı sistemler üzerine inşa edildiği görülmektedir.

Yakın geçmişte yapılan çoğu araştırma, özellikle afet zararlarının azaltılmasına yönelik çalışmaların gittikçe toplum tabanlı bir şekilde yürütüldüğünü ve afet yönetimi bakış açısının toplumsal kalkınma ile yakın bir ilişki içerisinde olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, özellikle risk yönetimi anlayışının yaygınlaşması neticesinde ortaya çıkan genel tablo, afet yönetimine yönelik çalışmaların toplum tabanlı bir şekilde ve toplumsal katılımı ile yürütülmesi gerekliliğidir.

Tüm bu veriler ışığında İstanbul'da meydana gelebilecek olası bir depremin etkilerini en aza indirmek için bütüncül afet yönetimi göz önüne alınarak birey, aile ve kurumlar düzeyinde risk azaltıcı önlemlerle afetlere neden olabilecek durumlara karşı hazırlık çalışmalarımızı bir an önce tamamlamamız gerekmektedir.

Bu nedenle, artık toplumumuzu afetler ve acil durum yönetimi konularındaki yanlış ön yargılardan ve duygusal saplantılardan arındıracak, tutum ve davranışlarında iyi yönde köklü değişikliklere yol açabilecek yaygın ve doğru eğitim çalışmalarına ihtiyaç duyulmaktadır. Böylece artık, ülkemiz bir afet sonrası yıkım ve yara sarma sarmalından çıkabilecektir. Bunun için de modern afet yönetiminde olduğu gibi, müdahale ve iyileştirme çalışmalarından oluşan kriz yönetiminden daha çok, kayıp, zarar azaltma ve hazırlık çalışmalarından oluşan risk yönetimine önem verilmelidir. Bu nedenle ülkemizde artık "*insanlarımızı enkaz altından nasıl kurtarıyoruz?*" düşüncesiyle yapılan çalışmaların yerine, "*insanlarımız enkaz altında kalsın!*" düşüncesiyle yapılacak olan toplum tabanlı çalışmalara öncelik vermemiz gerekmektedir.

Ülkemizde yaşadığımız afetlerden edindiğimiz acı derslerden sonra birçok sivil toplum örgütü, özel ve kamu kurum ve kuruluşları afetlere hazırlık eğitimleri de almaya ve/veya vermeye başladı. Fakat şu an topluma verilen mesajlar ve kafalar karmakarışık; insanlarımız afetlerin öncesinde, anında ve sonrasında ne yapacağını hala tam olarak bilememekte. Bu karmaşıklığın giderilmesi için öncelikle afetlere hazırlıkla ilgili toplumla paylaşılan eğitimlerde standartlar oluşturulmalı ve eğitim kalitesi de denetlenmelidir.

Diğer bir deyişle, *Afetlere Dirençli Toplum Oluşturma*'ya yönelik doğru eğitim ve öğretim programları ile birlikte bilgilendirme ve bilinçlendirme kampanyalarının yaygın ve doğru bir şekilde geliştirilip bir an önce yaygın bir şekilde uygulanması gerekmektedir. Özellikle eğitimler daha çok beceriye yönelik olmalı, eğitimlerde biçim olarak uluslararası alanda başarılı kabul edilen çalışmalar iyi incelenmeli ancak taklit öne çıkmamalı ve topluma doğruluğu şüphe getirmeyen ortak mesajlar verilmelidir.

Özetle, bugün okullarda, değişik kurumlarda ve STK'ların düzenlediği kurslarda verilen eğitim öğretimde, hizmet içi kurslarda ve kamu reklamlarında afetlere verilen önem/yer, toplumumuzu oluşturan tüm bireylerde güçlü bir afet bilinci oluşturmak için yeterli değildir. Benzer şekilde şu an yapılan eğitim öğretim faaliyetlerinde afet bilincini vermeye ve doğru davranış şeklini öğretmeye yönelik konular, yaşama dönük, yaparak ve yaşayarak öğrenmeye uygun bir şekilde değildir. Bunlara ilaveten afetlere yönelik eğitim öğretim programlarında tüm tehlikeler/riskler, afet zararlarının azaltılması ve planlama gibi hazırlık konularının bir bütün olarak ele alınmayıp, yanlış bir şekilde birçok afetten sadece birine ve afet yönetim sisteminin tek bir evresindeki çalışmalara yönelmiştir. Bütün bu çalışmalar toplumun ve afetlerin tümünü kapsayacak şekilde genişletilmelidir. Örneğin depremde sadece enkaz oluşmamakta, su baskınları veya yangınlar gibi ikincil tehlikeler de meydana gelebilmektedir. Bu nedenle afet sonrasında hazırlık için daha kapsamlı eğitim programları hazırlanmalı ve sadece arama-kurtarma eğitimi verilmemelidir.

Sonuç olarak, tüm tehlikelere karşı ve afet yönetim sisteminin her evresinde ailemizin, komşularımızın, kurumumuzun ve ülkemizin güvenliğini sağlamada kişisel, kurumsal ve toplumsal sorumluluklarımız bulunmaktadır. Bu nedenle afetlere dayanıklı bir toplum oluşturmak için, eğitim dâhil olmak üzere afetlere hazırlık çalışmalarının tümünü her seviyede yaygınlaştırmalıyız. Bunun için de artık tehlikenin kendisi ve afetlerin olup olmayacağını tartışmaktan vazgeçmeli, şimdiye kadar yapılan çalışmaları bir başlangıç olarak görüp, bundan sonra afetlere ve afet yönetimine bir bütün olarak bakıp hazırlığa daha fazla önem vermeliyiz. Afetler olmadan gerekli hazırlıkların ve önlemlerin alınmasının, afet sırasındaki etkin müdahaleden daha fazla yaşamı kurtaracağını unutmamalıyız. Bu durum kısa vadede ve ulusal çapta yerine getirilmesi gereken bir zorunluluktur.

Kamil Veli Nerimanođlu'na

Hakan Yılmaz*

Türk Dili, tarihi ve edebiyatının kayda deđer alimlerinden sayın Kamil Veli Nerimanođlu adına armađan sayısı tertip etmek kuřkusuz büyük bir işe girişmek demektir. Karabük Üniversitesi'nden sayın Prof Ali Asker beyin öncülüđü ile başlayan bu meřakketli süreç nihayet tamamlanmış ve sayın alim için çok küçük; bizim için büyük bir eser olan bu çalışma nihayete ermiştir.

Kamil Veli Nerimanođlu adı, kuřkusuz Türkoloji ile iç içe geçmiş isimlerden olup dil bilimden Türk halk kültürüne kadar uzanan koca bir hayatın da simgesi olarak ön plana çıkmıştır. Türk dili ve kültürünü analitik olarak düşünce ekseninden damıtan Nerimanođlu, tüm Türk dünyasının da aydınlık düşüncelilerinden biri olmuştur. Sayın alimin 75. Yılını kutlarken kendisini saygı ve hürmetle selamlıyorum.

* *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi Genel Yayın Yönetmeni*